

A népmese előadásának módja és kontextusa⁴⁶

Tematika: bevezető; források; a mesemondók biográfiája; a mesemondás mint kapcsolattartási forma; a mesemondás és a nemi szerepek; a mesemondás dramaturgiája, a mesemondás mint beszédesemény; mese és realizmus; a mesemondás megjelenítése a szépirodalomban; történetmondás mindennapi beszédhelyzetekben; következtetések.

Terminológia: kontextualizált egyén, a mesemondói szerep, a mesemondói karrier (fordulópont, adaptáció), beleértési tartomány, emlékezési alakzat, a mentális képzelőerő kultiválása, a mesemondás dramaturgiája.

Bevezető

Jakab Miklós a Kisfaludy Társaság, személyesen Sebestyén Gyula megbízásából, 1903-ban végzett gyűjtést Székelyudvarhely környékén. Munkája 38 szöveget tartalmaz, *Székely népmese-gyűjtemény* címmel. Az Etnológiai Adattár *Székely népmese-gyűjtemény* címmel, a 3631. szám alatt tartja nyilván. A gyűjteményben 199 lap terjedelemben varázsmesék, tréfás mesék, mondák, anekdoták, igaztörténetek és eredetmondák találhatók. A gyűjteményhez mellékelt levélből kiderül, hogy Jakab Miklósnak dilemmái támadtak a gyűjtés során: „Nem tudom, vajon az ide alázatos tisztelettel bemellékeltem s a végén talán kissé nagyon *pórias* mese nem olyan-e, amit a gyűjteményből ki kell hagyni. Mert ha ennyire *pórias*, vagyis őszintén szólva disznó mesék is jók, akkor vagy három nyomtatott ívnyi anyagom van ilyenekre is.” A folklór szövegek realizmus felé való elhajlását a gyűjtő a következőképpen teszi szavá: „A mindennapi kenyéren töprengő agy képzelme nem csapong [...]. Mind jobban érződik ez a népképzelem szülte alkotásokban [...] a hétköznapi emberek ügyét-baját, vesződségét tárgyalják.” (Tófalvi Z. 1998.)

A fenti sorokat azért tartottam érdemesnek idézni, mert a populáris kultúra kutatójaként és oktatójaként, a népköltési gyűjtemények olvasójaként magam is egyetértek velük. Meggyőződésem, hogy a népi narratívumokról két reprezentáció él egymással párhuzamosan: az egyik a történeteket használó egyének, a közösségek reprezentációja, a másik pedig a történeteket kutató tudósoké és a tudományé. A tudomány érdeklődésének középpontjában több mint másfél évszázadon át a történet maga mint objektum állt.

Jelen fejezet arra tesz kísérletet, hogy a történetmondást (esetünkben a mesemondást) mint narratív tevékenységet, eseményt vizsgálja. Azaz azokat a tudásokat próbálja összegyűjteni és rendszerezni, amelyek a történetmondást – esetünkben a népmesék

---

⁴⁶ A kézirat az Arany János Közalapítvány a Tudományért alapítvány támogatásával készült. A projekt azonosító száma: 730/2004.12.03. Megjelent: A népmese előadásának módja és kontextusa. *Ethnographia* 118. (2007) 1. 15–70.

előadását – szabályozzák és lebonyolíthatóvá teszik. Ez az érdeklődés a szöveget, a történetet a beszélés, a történetmondás mint tevékenység, társadalmi esemény egyik komponensként fogja fel.

A források

A 19. század közepétől folyamatosan zajlik a népköltési alkotások feltárása. Ezek egyik része a regionális sajtóban, nagyobb része kötetekben, népköltési gyűjteményekben látható napvilágot. A diffuzionista, tipológiai, majd pedig a morfológiai-strukturalista vizsgálatok a maguk idejében kimerítően jellemezték a szövegrepertoárokat, a műfajokat és az egyes alkotásokat. A magyar folklorisztikában Ortutay Gyula nyitotta meg azt a kutatási vonulatot, amely a folklórszöveg előadójára, előadásának körülményeire vonatkozó megfigyelések alapján a folklórra mint eseményre von le következtetéseket (Ortutay Gy. 1940). Néhány évvel későbbben a következőképpen fogalmazta újra az egyéniségvizsgálat fontosságát: „Az előadók, névtelen alkotók s a velük együttrezonáló, sokszor az alkotás folyamatába beleszóló kisebb-nagyobb hagyományozó közösség vizsgálata is jelentős feladat számunkra. Szerintünk a szóbeliség filológiájának ez az egyik legfontosabb módszere: ezen keresztül tekinthetünk bele a népköltészeti alkotások teremtő-őrző folyamataiba. Ez már nemcsak a szövegek, típusok, motívumok vizsgálata, hanem az alkotó közösségé s a benne rejtező alkotó, továbbadó teremtő személyiségé.” (Ortutay Gy. 1962: 498.) Az 1940-ben megjelent munkáját egymás után újabbak követték: 1942-ben Dégh Linda Pandur Péter, 1941-ben Banó István baranyai mesemondók, 1942-ben Böződi György Bágyi János meséit tette közzé (Dégh L. 1942, Banó I. 1941, Böződi Gy. 1942). Éveken keresztül zajlottak azok a viták, amelyek tudatosították az új szemlélet fontosságát.⁴⁷

Az alábbiakban a folklóralkotások (népmesék) előadásának kontextusára, az előadásra mint beszédmódra és az előadás egyik feltételét képező szerepre vonatkozó információkat gyűjtjük össze, rendszerezük és elemezzük. A kutatás az 1950–2000 közötti időszakra, a romániai magyar nyelvterületre, a próza- és verses epikumok műfajaira, előadásuk beszédmódjaira összpontosít. Az elemzés elkészítéséhez áttekintettük a népmese kutatás szakirodalmát, valamint a romániai magyar népmese kutatás eredményeit.

A romániai magyar népmese kutatás irodalmában a publikációk három kategóriáját különíthetjük el. Vegyes népköltési gyűjtemények, amelyek népmesét is tartalmaznak: Horváth I. 1971, Keszeg V. 2004, Konsza S. 1957, Pozsony F. 1994, Seres A. 1984. Táji és

⁴⁷ Az 1940-es évek tudományos közvéleményének bizonytalankodását sugallja az alábbi megjegyzés: „Az, hogy az egyéniség, közösség és hagyomány hármasságából a legújabb kutatás talán a kelleténél többet foglalkozik az egyéniség kérdésével, egyrészt valami reakció eredménye, és a dolog újdonsága hozza magával. De az a szemlélet is, amely meglehetősen ridegen elutasítja és szembe fordul vele, jobbra az új dolog iránti idegenszerűségből táplálkozik.” (Banó I. 1944: 28.) E tanulmány határozza meg az *alkotó mesemondó, reprodukáló mesemondó* kategóriáját.

lokális népmesegyűjtemények: Albert E. 1999, Bene L. 1931, 1941, Böződi Gy. 1942, Fábrián I. 2001, Faragó J. 1955, 1964, Horger A. 1908, Kolumbán I. 1972, Konsza S. 1969, Kovács Á. 1944, 1944a, 1987, Mitruely M. 1999, Nagy O. 1958, 1969, 1973, 1976, 1976a, 1978a, 1996, Ráduly J. 1978, 1980, 1985, 1989, 1993, 1994, 1995, 2000, 2001, 2004, Sipos B. 1949, Szabó G. 1978, Vöö G. 1969. Egyéniségmonográfiák: Fábrián I. 1984, Faragó J. 1969, 1970, Geréd G. 2000, Kakas Z. 2001, Nagy O. 1988, 1991a, Nagy O.–Vöö G. 1974, 2002, Szabó J. 1977.

Kik mondanak mesét?

A mesemondók biográfiája. Kontextualizált egyének

Albert Mátyás Gyimesbükkön született és nevelkedett. Részt vett a második világháborúban, utána orosz fogságba esett. Betegsége miatt feleségével és két gyermekével Sepsiszentgyörgyre költözött, 1950-ben. A meséket gyermekként hallotta felnőttektől, erdei szálláson, az állatok legeltetése idején. Az iskolában tanítója állatmeséket mesélt. Gyermekkorában szívesen olvasta Benedek Elek meséit. Katonáskodása és hadifogsága idején szívesen hallgatott és mondott meséket. Mikor betegsége ágyhoz kötötte, családtagjainak, unokáinak, látogatóinak, a kórházban lábadozó beteg társainak szívesen mesélt. (Albert E. 1999.)

Berekméri Sándor Gernyeszegen született, 1896-ban, szegényparaszti családban. Szülei részesmunkából tartották el öt gyermeküket. Anyagi helyzetük miatt a tanulni, olvasni szerető fiukat nem taníttatták. Mindkét háborút kiszolgálta. Nyáron földet művelt, idénymunkát vállalt, télen a marosvásárhelyi cukorgyárban dolgozott. Szorgalma, megfontoltsága miatt közössége megbecsült tagja volt. Csontkovácsként szintén sokszor segítette a rászorulókat. Sokat olvasott. Idős korában az egész napot olvasással töltötte. (Szabó J. 1977.)

Budai Lajos Gelencén született 1910-ben. Favágóként sokat lakott erdőn, barakkban. Főként télen mesélt. A mesélés ellenében felmentést kapott a napi szolgálat alól (tűzifa-és vízhordás, ételkészítés, takarítás). Egy hordón ülve adta elő a történeteket. Így a tűz fényénél a mesemondó látható volt, s ő is figyelhette, hogy aluszna-e a hallgatói. Addig mesélt, amíg munkatársai elszenderedtek. Olykor más kalibába is átcsalták. Később is, mikor a barakkokat villanyárammal, rádióval látták el, a mesemondónak még mindig nagy becsülete volt. A rádiót a mesemondás idején kikapcsolták. (Seres A. 1992.)

Cifra János 1898. július 5-én született Koronkán. Cigány származású volt. 8 éves korától árván nevelkedett. 6 osztályt végzett. Szeretett tanulni. 13 éves korától béresinas az uradalomban. Ekkor kezdődik mesemondói pályafutása. „Születni kell arra. Én úgy születtem” – jegyzi meg. 20 évesen katonának sorozták. Megjárta az I. világháború frontjait. 13 évet téglagyárban dolgozott. A II. világháborúba újra besorozták, 47 évesen. A kollektivizálást követően a közösből dolgozott. Hallgatói a környezetéből kerültek ki. (Nagy O. 1991a.)

Dávid Gyula Marosvécs közismert mesemondója. Gyermekként környezetében analfabéta cigányoktól (5 személy, közöttük nagyapjától, Luka Józseftől, valamint Bumburi Jánostól) hallgatott mesét. Legénykorától kezdett mesélni, a helyi cimboráknak, később gyermekeinek, unokáinak, a helyi közösség cigány és magyar tagjainak. Az Argeș-i munkatelepen dolgozva a barakkok állandó mesemondójává vált. (Nagy O. 1988.)

György Ignác 1919-ben született Mátisfalván. Elemi iskolai osztályokat végzett. Szívesen és sokat olvasott, szépen írt. Fiatalon Csernátonba költözött, itt nősült meg, itt élt. Öt gyermeke született. Komandón fiatalon hozzászokott az erdei munkához. Később a Bodoki-havason, a Maksáéhoz, Csernátonhoz tartozó erdőkben vállalt munkát. Mesével, viccel, tréfával szórakoztatta hallgatóit. A mesélésre az erdei tartózkodás nyújtott alkalmat. Hétfő reggeltől szombat estig együtt volt munkatársaival. Estéknént, különösen téli este kártyáztak, mások mesét hallgattak, viccet mondtak, háborús élményeiket mesélték. György Ignác maga is szívesen hallgatta társait. Később a tsz állatgondozója volt, majd Kézdivásárhelyen dolgozott. Ez utóbbi esetben ingázás közben mesélt. A fiatalok szereték hallgatni. Ha az utazás idején nem sikerült végigmondani a történetet, a megállóban maradtak, vagy az úton hazafelé ért a végére. Mesélt még ősszel a törökbúzabontón, hosszú téli estéken a kártyaparti szüneteiben, a névnapokon. Meséléskor a gyermekeket nem engedte közel. Fia szerint:

„– Pikáns dolgok is elhangzottak ott, én csak úgy fél füllel hallhattam, megjegyezni semmit nem tudtam belőle, de azt tudom, hogy János vitézt, a Toldi Miklóst is sokszor, amibe valamit »belépőtolhatott«, mert azt nem volt szabad hallgatnom.” (Kakas Z. 2001: 6.)

Közösségében írástudóként ismerték. Lakodalmi búcsúztatókat, névnap-i köszöntőket komponált. Írás közben ezeket meg is tanulta, s szívesen elő is adta.

1989-ben halt meg. (Kakas Z. 2001.)

Győri Klára (1899–1975) Széken harminc éven át mesélt hallgatóságnak, asszonyoknak, lányoknak és fiataloknak. Minthogy az asszonyok nem igényelték a tündérmesét, az apjától tanult repertoárból ezeket rendre kihagyta. Így jutott el a novellisztikus és a tréfás meséhez, amelyekben sok „összebúvás” és „huncutkodás” van, s emiatt közkedveltek voltak. A mesék mellett a tréfák és a helyi történetek, a személyes élmények, az igaztörténetek váltak mesekínálata részévé. Házában leányfonó és táncház működött. Itt ő szórakoztatta az összegyűlt fiatalokat. A legények érkezése előtt a lányok szívesen hallgatták meg a tündérmeséket. A legények megérkezése után azonban már vaskosabb tréfákra került sor.

A mesélés élete egyedüli öröme volt. Emlékiratában ezt ilyenképpen örökíti meg: „A mesélést csak akkor folytathattam, amikor a férjem nem volt a közelemben; mert káromkodott, és azzal fenyegetett, hogy ránk gyújtja a házat. Ha hallottam, reszketés fogott el, s mindig eszembe jutott egy fiatalkori ének: Hej, te mindig úgy bántál a szívemmel, Mint a szél a rezgőnyárfalevéllé...” (Győri K. 1975: 199.)

A faluban rajta kívül még *Sóspál Rózá*nak volt hallgatósága. Ő elsősorban gyermekeinek mesélt. De sokszor a szomszédok jelenlétében, fonóban is. A gyermekeket a csodás és

kalandos cselekménybonyolítás kötötte le, nem az élményanyag. Ilyenkor oktató, nevelő céllal adta elő történeteit. (Nagy O. 1976.)

A görgegyüvegcsúri *Jakab István* olasz származásának tartotta magát. Szerinte elődei az első telepésekkel érkeztek a faluba. A falu cigányként ismerte, nem fogadta el az olasz származtatást. Cigányvoltát Jakab István szégyellte és tagadta.

Minthogy a család fuvarozással, vándorkereskedelemmel foglalkozott, keveset tartózkodtak a faluban. Így Jakab István Szászbesztercén született, 1925-ben. Vándorlás során, esténként a tűz mellett a karaván férfitagjai mesét mondtak. Legényként megszökött szüleitől, beállt kovácsinasnak. Apja betegsége miatt haza kellett térnie. Suszterinasnak állt, majd 18 éves koráig edényekkel és lovakkal kereskedett. 18 évesen katonának vonult, a frontra, majd hadifogságba került. Négy és fél év után tért haza. Minthogy apja meghalt, cipészkedésből tartotta el a családot. Megnősült, felesége családja szénégető volt. Nehezen szokta meg az újabb munkát. Megszerette a havasi életet. Bár gyengébb munkaerő volt, társai kedvelték mesélő kedve miatt. Több apró baleset után munkaképtelenné vált. 1966-ban súlyosan megbetegedett. Kórházba került, nyugdíjazták. Cipészkedett, alkalmilag szemet égetett.

Mesemondó tehetségét a katonaság aktivizálta. Itt vált mesemondóvá. A havasra már összeállt repertoárral került. A havasi hallgatósága a Maros mentéről, a Gyergyóimedencéből, az ország távolabbi vidékeiről került ki. Ő is szívesen hallgatott mesét.

A faluban megszólalták bohém, szertelen természetéért. A favágók viszont rajongtak érte. Mikor mesélt, 2-3 brigád is összegyűlt a barakkban. „Még egy kilométerről, kettőről is jöttek, rendszeresen, mesét hallgatni.” Tekintélye a gyűjtők érdeklődése következtében növekedett meg. (Nagy O.–Vöő G. 2002.)

Józsa Zsigmond Lécfalva mesemondója volt. 1902-ben született. A mesemondó szerint „régebb esténként leszaladtam ide a kocsmába. Inni nem szoktam, de itt lehetett hallani, hogy a faluban mi van eladó és ennek-annak mi az ára, ezekért jöttem. Nyári időszakban jüttek a fiatalok, s mondták, hogy Zsiga bácsi, mondjon mesét. Nekidőlünk a kertnek, s én meséltem, míg azon vettük észre magunkat, hogy már éjfél van.

– Na – mondom –, haza kell menjek, hogy adjak enni az állatoknak.” Ellátta az állatokat, s ment a határra. A legtöbbit a tsz-ben mesélt, kapáláskor, répaegyeléskor. A sor végén, déli pihenéskor inkább a rövid történetek kerültek sorra. (Seres A. 1982.)

Kocsis János 1932-ben született, Mezőzáhon. Édesapja az uradalom szolgálatában álló írástudó ács volt, majd vincellér Detrehemtelepen. Tanyai életük miatt Kocsis János analfabéta maradt. Állatokat tartott, földet művelt, majd gyári munkába lépett. Gyermekkorában apja meséit, élménytörténeteit hallgatta. Ő maga a munkahelyén, a családjában és a szomszédságban mesélt. Gyermekéi felnövése, valamint a nyugdíjba vonulása után elmagányosodott.⁴⁸

---

⁴⁸ A gyűjtésre az 1970-es években került sor. A mesegyűjtemény kéziratos állapotban található (Keszeg 1991.)

Koczkás Sándor 1926. január 28-án született a Bihar megyei Kiskerekiben. Szülőfaluja elzárt település, zsellérfalu volt, hagyományos építészetét későig megőrizte. A falu környéki mocsarakat 1965–1971 között csapolták le. Koczkás Sándor házának végében későig megmaradt a nádas.

Édesapja cseléd volt, felváltva hol egyik, hol másik grófi uradalmon dolgozott. Köl-tözéskor családját is magával vitte. Három gyermeke született. Koczkás Sándor 13 évesen ment iskolába. Két osztályt végzett el. Ezalatt megtanult írni és olvasni magyarul és románul. Két év múlva napszámba indult, így tanulmányait félbeszakította. 1944-ben besorozták, négy hónapig volt távol. 1948-ban nősült. Katonának vitték két évre. Itt tovább két iskolai osztályt végzett. Két gyermeke született. Koczkás Sándor mezőgazda-sági munkát végzett. Szókimondásáért népszerű, munkájában megbízható, pontos, kez-deményező volt.

Mesélni négyéves korától tizedik életévéig tanult, édesapjától. A mesemondásra téli es-téken került sor, a szomszédok jelenlétében, biztatásra. A környezetében az apát „Koczkás György, a mesélő” néven tartották számon. Fia tőle leste el a meséket. „A mesélist már nyígyéves koromba tanultam apámtól. Már nyígyéves koromba olyan kapcsolásom vót, hogy ha egyszer elmondta előttem az apám, én utána el tudtam mondani. Olyan jó fejem vót. Otthon esténként jöttek a szomszédok is, meg nekünk is mondta, hát tudtuk, hogy tud mesélni! Hát:

– Apám, mondják már mesét!

Hát ugyi ű se szeretett korán lefeküdni, már ha dógozott is. De csak hosszú télen az este, és akkor még az anyám is fiatal vót, ű is fiatal vót, hát el-elmondott egy-egy mesét és ezen keresztül én megfogalmaztam.” Felesége halála után az apa már ritkábban mesélt.

A fiú az állatok őrzése közben kezdett társainak mesét mondani. 17–18 évesen gyak-rabban mesélt, egyelőre csak szűkebb közösségének. Amikor udvarolni kezdett, hallga-tóinak köre kibővült. „A rossz idő beálltával, az őszi, téli estéken mondta a mesét, szinte folyt belőle” – emlékezett vissza felesége. „Beszéltem, iddogáltunk, volt, amikor kártyáz-tunk, aztán mesét mondtam. Mindig voltak olyanok, akik először kerültek hozzánk. Egy ideig jártak, aztán elmaradoztak. Jöttek mások” – vallja a mesemondó. Életének ez a szakasza 1960 körül zárult. Ekkor vezették be a faluba a villanyt, rádió került a házak-ba, az 1970-es évektől televízió. „A rádióban, televízióban mindent megkapnak az embe-rek, már nem kell a mese.” Amikor a gyűjtő elvitte őt az iskolába, hogy ott mondjon mesét, Koczkás Sándor tiltakozott: „Felnőtteknek valók ezek! Olyan mesét is tudok, amit az asszo-nyoknak nem szoktam elmondani, már nem azért, mert pikánsak – azokat szeretik –, mert olyan veszedelmesek. Rosszat álmodik tőle az ember.” A családban már nem mondott mesét. Hallgatói munkahelyén kerültek ki. Ez a helyzet azonban befolyásolja a meséket: „Ezek hosszúak, a mi ebédszünetünk meg fél óra. Ilyenkor ha kérik, a rövid tréfás me-séket mondom. Úgy futtában eszünk, ki mikor tud. Nincs rá idő, nagy a plán.” (Fábián I. 1984.)

Kurcsi Minya 1897-ben született. Apja erdei munkás, anyja parasztasszony. 10 éves korától apjával a havasra járt. Hat osztályt végzett. Jól tanult. Később is szívesen olvasott,

klasszikus és ponyvairodalmat. 1915–1918 között katona volt, majd részt vett a második világháborúban is. Családja megélhetését a fakitermelés biztosította. A Keleti-Kárpátok mindkét felén dolgozott. Hetente, havonta látogatott haza, tisztálkodni, ünnepelni. A havason gyakorolta a mesemondást is. Hallgatói között voltak román–magyar kétnyelvűek, tiszta románok, máramarosi szlovákok, bukovinai németek, dél-tiroli olaszok. A mesélés annyira beépült életében, hogy mikor nyugdíjba vonult, engedélyt szerzett, hogy vándor mesemondóként iskolákban, kultúrházakban lépjen közönség elé. (Faragó J. 1969.)

Id. Mitruly Ferenc 1889-ben született Krasznán. Születéskori hiba miatt egész életére sánta maradt. 9 évet tanult, gazdatanfolyamokat végzett. Földműves, kertész volt. Sokat olvasott, szavalt, a dalárda, a színjátszó társaság tagja volt. Főleg történelmi színezetű elbeszélések, moralizáló és oktató jellegű történetek tartoztak repertóriumába. *Mitruly Sándor* földműves, kőműves volt. Fiatalon levante, katona. Az apjától, legénytársaitól, katonatársaitól hallott történeteket szívesen mesélte társaságban, munka, borozgatás közben. Mesélt a fonóban nőknek, valamint gyermekeknek is. Olvasottsággal rendelkezett, de csupán a bibliát és az újságot olvasta. (Mitruly M. 1999.)

Siklódi Károly Siklódról származó korondi mesemondó volt. Emlékét Tófalvi János Göndör (sz. 1927) idézte fel 1982-ben: „Siklódi Károly Siklódról származott ide. Most egy félliter pálinkaér kerek hétig mondana. Olyat nem lehetett olvasni se, s hírből se hallani, nem, hogy az milyeneket tudott. Hogy az honnét? Pedig egy útonfutó ember volt, hogy a jászlakban hált, s pajtákba, s amit megevett vagy megivott, azér csak dolgozott. [A meséire nem emlékeznek?] Jaj, nem... De csak annyit, hogy két este nagy hideg volt, s a juhaimat megnyírta, s ott aludt, s ezek a fiaim megvoltak, s tudom, hogy a gyerekek tizenkét óráig ott virrasztottak mellette, de én magam az ágyban nem tudtam elaludni, olyant sem olvasni, se hallani, sem azelőtt, sem azután... Gondótam, istenem, sze ezért lehetne tartani ezt a részeges embert. Hát ez honnét merítette fe, honnét tanóta? De aztán gyönyörűen, olyan szép formást mesélt a gyermekeknek. [Kérni kellett, hogy mondja, vagy magától mondta?] Azt semmit! Én nem tudom, hogy kezdte, de tizenkét óra volt, s én lefeküdvem, s a két gyermek a kanapén, akkor nem vótak ilyen pizsamások, hanem csepűgatyába, tudja, most lettünk ezek a fényes vászások, én magam feküdtem, még kétszer rágyújtottam, hogy az úgy mondta a mesét, mintha olvasta vóna, gyönyörűen, folyvást, hogy a csoda ölt meg... Az a részeges, aki csakugyan az úton s sáncokba, s pajtákba s ott hányódott, hogy az honnét tudott annyit.” (Tófalvi Z. 1998.)

A szintén korondi *Gergely Balázs* gyermekeknek mesélt, Benedek Elek meséket. „Mikor gyerekek voltunk, a szomszédba volt ez a Gergely Balázs bá. Olyan meséket tudott, hogy a szánkat este tátottuk, s ej, gondoltam én, olyan meséket... Felfedeztem, hogy honnét tudta. Benedek Eleknek a meséit olvasta, neki otthon a könyv le vót téve, s aztán azt olvasta, s adta le nekünk, gyermekek voltunk, hogy olyan meséket tudott, a szánkat tátottuk rajta.” (István Lajos sz. 1920, Korond.) (Tófalvi Z. 1998.)

Kovács Ágnes biográfiájuk részletezése nélkül mutatja be a kalotaszegi Ketesd mesemondóit. Őt idézzük. „Az öreg Korpos Márton például bíróviselt férfiú s általában a Mihály família a ketesdi »arisztokráciá«-hoz tartozik; nem egy bíró, kántor, pap vagy egyéb

tanult ember került ki belőle; a családot tartják a falu eszének s mitsem von le tagjai jóhíréből, hogy sok közöttük a jó mesemondó. Ellenkezőleg, igen természetesnek tartják, hogy aki a könyvek, a napi politika, a külvilág iránt annyira érdeklődik, egyszersmind szépen is tud mesélni. A jó vélemény kialakulásához hozzájárult persze az is, hogy amellet jó gazdák, »jól bírják magukat«. Vagy nézzük a másik mesemondó családot: idősebbik Bálint György köztudomásúlag a legjobb mesemondó a faluban, szívesen és sokat olvas. Ha azonban választani kell, hogy mesét mondjon-e vagy elmenjen ki a határba takarmányért az állatoknak, habozás nélkül az utóbbit választja, pedig nagyon büszke a mesemondó tudományára. Egy ízben éppen a bakancsára vetett foltot, mikor meséért mentem hozzá. Kérem tőle, hogy ezt a mesterséget is kitanulta-e. »Nem – azt mondja –, ez nem mesterség, akárki tudja a faluban. Elég nekem kettő is.« Első pillanatban nem értettem: »Melyik kettő, Gyuri bácsi?« »Hát a földművelés és a mesemondás« – válaszolta tréfásan, de nem kis önérzettel hangjában. A fia szintén jó mesemondó. Jeles tanuló volt az elemiben s nagyon szeretett volna magasabb iskolát is végezni. Az apja nem engedte. Egyetlen gyermek, maradjon itthon a gazdaságban. Már az öccse, István, hogy két gyermeke van: egy leány és egy fiú, a fiút beíratta Hunyadra a polgáriba, pedig nem különösen módos emberek; az is nagy igyekezettel s szép eredménnyel tanul. Vagy a Kokas melléknevű Kovács-család... Nyílt, eleveneszű, aprótermetű ember az öreg Kiskokas papó (alacsony termete miatt nevezik így a faluban) s jóízű mesemondó. Menyecskék, leányok nagyon szeretik. Jól el tudja őket szórakoztatni szülőköztözéskor. Annál hatalmasabb termetű a fia, Kokas Jankó. Ő a másik fajta ketesdi ember, a kereskedő, a kupec. Látszik, hogy nem küszködött hiába, nemrégiben készült el szép új háza, most bútorozza. A kis fiát, Janit, mesemondó kis pajtásomat ő is polgáriba adta. Nagyon jófejű, értelmes fiúcska, s nagyra van vele, hogy ő milyen meséket tud, különösen mióta a hunyadi tanító úr is megdicsérté értük. Cseke Márton az ács és ezermester elsősorban jól megépített házairól, jól melegítő kemencéiről, szaporán perdíthető orsóiról híres s csak azután jön a mesemondó tudománya. Gönci Pistát vagy előkelőbben Máté urat, az asztalost is elsősorban a kezemunkájáért szeretik, tréfás történeteinek inkább csak a cimborák előtt van becsülete. (Cimborának Ketesden az egykorú legény- vagy leánypajtásokat mondják. Együtt gyermekeskednek, leánykodnak, legénykednek, s azután is szoros közöttük a kapcsolat, hogy férjhezmentek, ill. megházasodtak.) A mesetudást általában a cimborák értékelik legtöbbször, ők is ismerik legjobban a közéjük tartozó mesemondó képességeit. Szűcs Katit, Mihanadrás Pista feleségét nagyon szerették annakidején a vele egykorú leányok. »Mindig mondta a mesét, mikor díjöttörni vótunk Hunyadon Erdejinél.« Most, hogy férjhezment, kis leánya született, elhallgatott egy időre. Majd ha akkorára nő a kis leány, hogy megérti, előveszi ismét a tudományát. Még ennél is »kézzelfoghatóbb« jelei vannak, mennyire kedvelik a jó mesemondót. Jártak régebben drótos-, cserepes tótok a faluban. Amelyikről tudták, hogy tud mesét mondani, sokkal több helyre hívták javítani, s még olyan háznál is szívesen látták egy pohár borra, ahol sem összedrótózni való edények nem voltak, sem újat venni nem akart senki. Idősebb Bálint György egész kis gyűjteményt mutatott késekből s más emléktárgyakból, amiket meséiért kapott, nem is szólva a töménytelen cigarettáról, dohányról,

amit természetesen elfüstölt azóta. Öreg Korpos Márton pedig csak azzal a feltétellel volt hajlandó mesét mondani, ha dohányt viszek neki. Nem azért kívánta, mintha neki nem telt volna, vagy sajnálta volna rá a pénzt – rendkívül szíves emberek, mindig megkínáltak valamivel, ha hozzájuk mentem –, hanem mert az úgy dukál. Ketesden az a szokás, hogy a mesemondónak ajándékot visznek.” (Kovács Á. 1944a: 44–46.)

Gandhiról írott tanulmányában David G. Mandelbaum elkülöníti azokat a dimenziókat, amelyekben egy egyén életpályája kibontakozik. Ezek a biológiai, a kulturális, a társadalmi és a pszichoszociális dimenzió. A kulturális dimenzió azokból a viselkedési mintákból és elvárásokból, a társadalmi környezetre jellemző cselekményekből szerveződik, amelyek között az egyén felnő. A pszichoszociális dimenzió pedig az egyén szubjektív világát, érzelmi kultúráját jelenti. A szerző néhány további terminust is alkalmaz az élettörténet elemzésében. A fordulópont az egyén életpályájában bekövetkező, új szerepet, új kapcsolatrendszert, új éntudatot kialakító esemény, az adaptáció a fordulópont utáni elvárásoknak való megfelelés, az alkalmazkodás pedig olyan viselkedési forma, amely a fordulópont előtti cselekvések elvégzéséhez szükséges motivációk megszűnését, kioltódását jelenti (D. G. Mandelbaum 1982.)

A felsorolt mesemondók mindenike kora gyermekkorától kulturális gyakorlatként éli meg a mesemondást. A család, a szomszédság rendszeres figyelemmel kíséri és elismeréssel honorálja valaki történetmondását. A romániai szakirodalomban ritkán találtunk a kaposzentjakabi beás környezet leírásához hasonló helyzetet. Itt a mesemondásra való felkészülés hosszas folyamat, állandó gyakorlást és közösségi ellenőrzést tesz szükségessé (Szapu M. 1985: 14). „A megtanult meseszövegeket gyakorolni kell, hogy rögződjék az emlékezetben. E célt szolgálta a kamaszok egymás közti mesélése.” (Szapu M. 1985: 16.) A „mester” mesemondás közben próbára teszi „tanítványai” figyelmét. „Volt olyan rész a mesében, amit kihagyott. Akkor figyelt, hogy észre vesszük-e azt, hogy nem jól mondja. Ilyenkor valamelyikünk kiegészítette. – No, látod! Tebelőled majd jó mesélő lesz! – Volt olyan is, hogy egy-egy mese közben megállt és megkérdezte: – Nem felejtettem el semmit? – A többiek csak néztek: – Hogyan, hát azok már tudják? – Ó, hát ezeknek én már elmondtam egypárszor!

Akkor olyan vót, hogy akaratból kihagyott valamit. Ilyenkor vagy én, vagy a másik: – Ezt kihagyta ám! – Ja, lássátok! Elsiettem a mesét! Jó, hogy szóltatok! – A többiek meg csodálkoztak: – Jobban tudják, mint te!” (Szapu M. 1985: 15–16.) A közönség előtti szereplésnek vizsga jellege van. „Az önálló mesélést egy-egy rövidebb mese elmondása előzi meg, ugyanakkor a mester is fokozatosan kiöregszik aktív mesemondói szerepéből, s bár még mesél, ám jobbra tanítványait figyeli, javíthatja. »Megkérdeztem Marci bácsitól, hogy melyiket meséljem. Akkor mondta, hogy melyiket. Ő csak figyelt. Ha két-három szó kimaradt: – Hát ez hol van, gyerek? – Ilyenkor gyorsan kijavítottam.«” (Szapu M. 1985: 17.) Az első mesemondáskor a hallgatóság szövé teszi az előadással kapcsolatos észrevételeit. „Úgy az 1948–49-es években én már nős voltam, mentünk megen virrasztani. Od volt Marci bácsi is, kértük, hogy meséljen. Erre aszondja: – Fijam! Ha én annyi idős lennék, mint te, te meg annyi, mint én, én bizony nem engedném, hogy te mesélj! Te is éppen úgy

tudod már azokat a meséket, mint én, a másik is tudja. Hát kezdjétek el ti is. Ahol majd nem tudjátok *úgy mondani, mint van*, akkor én majd segítek. – Aztán próbáltuk úgy mondani, *ahogy ő szokta*. Nem elég megtanulni a mesét, elő is kell azt adni. Meg kellett tanulni a mesélést. A mesének hét ága van. Ahhoz tud is tenni, meg el is tud venni belőle az illető. Nem egyforma a mese. Ha három ember mondja el ugyanazt, a három ember között is van különbség. Az egyiknek jobb a fölfogása, többet vett föl a meséből, a másik kevesebbet.” (Szapu M. 1985: 18.) Koczás Sándor beszámolója ehhez hasonló helyzetet örökített meg. A négy évet alig töltött, jó memóriájú gyermek mesemondását az édesapa felügyelte (Fábián I. 1984: 9).

Az éveken keresztül történő mesehallgatás és a felnőttek figyelmének hatására a fiatalok általában 15-20 éves kortól⁴⁹ maguk is mesélni kezdenek, előbb alkalmilag, kisebb hallgatóságnak, általában kortársaknak, később egyre népesebb, életkor és foglalkozás szempontjából összetettebb hallgatóságnak. A közönség elé való kiállásnak *versengés, próba* jellege van. A mesemondó elődeivel, riválisaival méri össze erejét, vagy pedig hallgatósága elismeréséért önmagával áll harcban. Kovács Ágnes mutatta be úgy a ketesdi mesemondást, hogy a mesemondónak a családból kilépve ki kellett kényszeríteni a közönség elismerését: „Mikor azután a kis legény egy rövidke történetet vissza tud mondani papójának, s az öreg meg van vele elégedve, megpróbálkozik vele gyermektársai között. Azok csak a kegyetlen bírák! Könyörtelenül ragaszkodnak a megszokott szöveghez, az ismert fordulathoz. Csúfolják, bosszantják, ha mást mond s nemes versenyre kelnek vele: ki tud többet, hosszabbat, újabbat, ki tudja szebben elmondani. Kokas Jani s kis pajtásai majd összekaptak szemeláttára, melyikük tudja »hitelesebben« az elkezdett mesét.” (Kovács Á. 1944a: 49.)⁵⁰

Az első szereplések fordulópontot jelentenek a mesemondó életében. Ettől kezdve környezetük egyre gyakrabban veszi igénybe őket mesemondásra; tiszteletben részesíti őket; egyre többen győződnek meg tehetségükről. Ez az adaptáció folyamata, amely során a mesemondó és a környezete hallgatólagos konszenzust köt. A közönség kinyilvánítja elvárásait: hol, mikor, hogyan, mit kíván/nem kíván hallani. A mesemondó pedig a maga igényeit: milyen viselkedést, illetve milyen fizetséget vár el hallgatóságától. A mesemondó tekintélyre tesz szert: számontartják repertóriumának darabjait, történeteinek epizódjait, eredetét, nyelvi, előadói stílusát. Szerepével azonosulva elvárásokat támaszt hallgatóságával szemben. Elvárja a figyelmet, a tetszés kifejezését (lábukat csapkodják, közbekiáltanak). Gyakran a mesemondó ragaszkodik bizonyos hallgatók jelenlétéhez.

Nagy Olga azt örökítette meg, mikor a marosszentkirályi Puci Jóska mesemondó „felségterületére” riválisa merészkedett be. Hallgatósága merényletnek érezte más mesemondó jelentkezését. „A közönség nem is hallgat meg akármit, hanem csak a maga megszokott

⁴⁹ Az említett beás közösségben 8–10 év között csupán hallgatják a mesét, a „vizsgáztatásra” 15–16 év között kerül sor (Szapu M. 1985: 16).

⁵⁰ Nagy Ilona is megfigyelte, hogy a mesemondók első fellépésükkor igyekeztek maximális teljesítményt nyújtani, a mesemondó „le akarta tenni a névjegyt” (Nagy I. 2003: 290).

meséit. Nem is akárkítől, hanem felkent mesemondójától, Puci Jóskától, mert noha mindenki mesét mindenki tudja, elmondani nincs joga másnak, azt a mesét, amit már apja is ugyanúgy [...], s nagyapja is szóról szóra mondott el. Mert Puci Jóska is »mesekirály«, miként apja, Dodó Jóska és nagyapja, Vizi Jóska is az volt.” (Nagy O. 1975: 638.) A tekintéllyel rendelkező „mesekirály” felháborodottan tiltakozott a másfajta mesemondás ellen: „Hát ez hazugság az egész! Először, mert az Isten láthatatlan, akkor meg hogy mondhasa, hogy látta s találkozott velem! Vagy a mese lehet hazugság? Másodszor pedig azért, mert az nem is úgy történt az egész, hanem másként.” (Nagy O. 1975: 623.)

Máskor azonban nem keletkezik konfliktus a tekintéllyel rendelkező és a frissen jelentkező mesemondók között. Ez különösen azokban a környezetekben történik meg, ahol a mesemondás nem pusztán presztízstökét termel, hanem a munkamegosztás rendszerébe tartozik. A havason a mesemondás létszükségletnek számított. Az őszi szezon beálltától tavaszig intenzíven, estéről estére szükség volt a mesemondóra. Ebben a környezetben a mesemondók egyazon beszédesemény keretében váltották egymást, vagy pedig hallgatóságukat cserélték ki, más barakkba költözve. Albert Mátyás az unalmas kórházi napok idején épp olyan szívesen mondott mesét, mint amilyen kedvveléssel hallgatta mások történeteit.

A mesemondás a mesemondók munkavégzését is enyhén befolyásolja: kevesebbet dolgoznak, hogy több idejük legyen a mesélésre. Bizonyos munkavégzés alól felmentést kapnak, hogy mesét mondhassanak. Olykor ők maguk mesemondással vesznek részt a közös munkában. A mesemondásnak életükben való állandósulása után kialakul stílusuk, repertóriumuk, hallgatóságuk. Megkeresik őket, felkérlik mesemondásra, a figyelem középpontjában állnak, végrehajtják elvárásukat (érdeklődést mutatnak, ébren maradnak, kifejezik tetszésüket), híruket keltik, idézik őket. A mesemondás gyakran megerőltető; elvégzéséhez fizikai és szellemi erőfeszítésre van szükség.⁵¹ Berekméri Sándor a marosvásárhelyi cukorgyár munkásszállóján az egész éjszakát végigmesélte, teljesen alvatlanul indult a reggeli műszakba (Szabó J. 1977: 19). A lécfalvi Józsa Zsigmond mintegy éjszakai műszakot teljesítve szolgálja ki a fiatalok igényét. „Régebb esténként leszaladtam ide a kocsmába. Inni nem szoktam, de itt lehetett hallani, hogy a faluban mi van eladó és ennek-annak mi az ára, ezekért jöttem. Nyári időszakban jüttek a fiatalok, s mondták, hogy Zsiga bácsi, mondjon mesét. Nekidóltünk a kertnek, s én meséltem, míg azon vettük észre magunkat, hogy már éjfél van.

Na – mondom, haza kell menjek, hogy adjak enni az állatoknak.” Ellátta az állatokat, s ment a határra. A tsz-ben dolgozva pedig, egy-egy pászma végére érve pihenőre került sor. Ő ilyenkor mesemondóként „állt szolgálatba”. „Okos, barátságos ember... Olyanokat mond, hogy sokat lehet rajta kacagni. Élvezet vele dolgozni. A közösben sokszor őt nem is engedték kapálni, pedig dolgozó ember volt. Kapáláskor szívesen vittük a rendjét, csak meséljen... Mikor kaszált, én szedtem utána a rendet. Mindenki vele akart dolgozni, mert

---

⁵¹ Ezt állapította meg a D. Pop–Nagy O. szerzőpáros: 1969: 267.

vele jól telt a nap... Délben ebédkor melléje ültünk, hogy hallgathassuk” – jellemezték őt ismerősei. Természetesen, csupán mesemondót nem foglalkoztat a közösség. „Megbecsülik tehát a mesemondót Ketesden is, hisz nyilvánvalóan olyasmit tud, amit nem minden ember. Meg is szokás ajándékozni. Komoly tekintélye azonban csak akkor van a mesemondónak, ha az élet egyéb területén is megállja helyét s ezenfelül van meg az a képessége, hogy hallgatóit bizonyos elragadtatott lelkiállapotba tudja juttatni vagy jól tudja nevetetni hosszú ideig – mikor mit kíván a helyzet. Ha csak mesemondó és semmi egyéb, akkor is szeretik, szívesen látják, ahol jó hasznát veszik a tudományának; sok mindent elnéznek neki a mesemondó kedvéért, de bizony egyébként nem sokra tartják.” (Kovács Á. 1944 I.: 51.)

A felöltött mesemondói szerepe révén az egyén specialistaként szocializálódik újra társadalmába. Szociális környezetében, munkahelyén kontextualizált individuummként kezd szerepet játszani, egy funkcionális rendszer részévé válik, s kapcsolatai, szerepe előírják viselkedését.⁵² A mesemondó tudása (repertoárja) és képessége (előadásmód, stílus) olyan tőke, amelyet a környezet szimbolikus vagy anyagi elismeréssel honorál. Közössége speciális tudása, tehetsége és szolgáltatása miatt értékeli, tiszteli, megkülönböztetett figyelemben részesíti és formalizált kapcsolatot tart fenn vele. Életvitelében, napi programjában állandósul a mesemondás mint munkaforma. Mint mesemondót hívják meg bizonyos eseményekre, a váratlanul szerveződő alkalmi eseményekben pedig felruházzák a beszélgetés irányításának privilégiumával. A mesemondás helyzetében viselkedése (gesztusai, előadói stílusa, konverzációs sztereotípiái) állandósul, formalizálódik.

A mesemondói szerep olykor egyéb társadalmi funkciókat is magába olvaszt. A kiskereki Koczkás Sándor hangadója lett közösségének, véleményét sem rejtette véka alá. György Ignác alkalmi verselőként is ismert volt közösségében. Lakodalmi búcsúztatókat, névnapi köszöntőket írt, s azokat elő is adta.

Ahogy a mesemondó magára ölti a kulturális szerepet, ugyanúgy – akárcsak az egyéb kulturális szerepek esetében – ki is léphet belőle. Dumitru Pop és Nagy Olga Görgényi-havasokban az 1960-as években elvégzett kutatása hozott példákat a mesemondók visszalépésére. A falu a havasi munkáról visszatért mesemondókat nem foglalkoztatta. Ezért azok vagy teljesen visszavonultak, vagy újraserkesztették repertoárjukat. Vas Barabás (Görgényüvegcsúr) 28 évig dolgozott a havason. Katonasága idején és a hadifogságban kezdte mesélni a havason hallott meséket. Mikor a havasról visszatért falujába, a mesék iránti érdektelenséget látva nem mesét, hanem élménytörténeteket mesélt. A libánfalvi, 68 éves Bozon Suceava több évtizedes havasi munka után 1950-ben visszavonult a faluba. Ezután már nem mesélt. Vasile Man (71 éves, Toka) a kutatáskor már 25 éve nem pástorkodott, s mesélni sem mesélt, csupán a ritkán adódó kukoricafejtéskor. A faluba beköltözve elveszítette felnőtt hallgatóit, a gyermekeknek pedig nem szeretett mesélni.

⁵² Az egyén státusában beálló változást Boudon írja le (R. Boudon 1990/1972).

Vasile Petra (68 éves, Toka) 1935-ben látásának meggyengülés miatt lejött a havasról, azóta nem mesélt, hallgatóság hiányában. Helyüket fiatalok, neveltjeik, tanítványaik foglalták el. A kásvai Vasile Husar kiöregedett, ezért az „iskolájában” nevelődött mesélők vették át a mesemondói szerepet: Florea Pop (40 éves), Ion Dan (43 éves), Alexandru Buț (41 éves), valamint lánya, Maria Husar (44 éves). A hodáki Florea Moldovan meséit annak halála után Ion Tătar (44 éves) és Tinca Crăciun (37 éves) adja elő. (D. Pop–Nagy O. 1969: 266.)

Az ellenkező példa a Kurcsi Minyáé. Több évtizedes mesemondói praxis után nem tudott visszavonulni. Ezért engedélyt szerzett a mesemondó turnék szervezésére. A 75 éves széki Hosszú György János nyaranta összegyűjtötte a gondozás nélkül maradt gyermekeket, s rendszeresen őket szórakoztatta. (Nagy O. 1975a: 309.)

A mesemondói karrier a következő biografikus epizódokból szerveződik: tapasztalatot, mintát sajátít el; mesemondóként lép fel, fogadtatja el magát; a mesemondás révén reszocializálódik környezetében; domináns társadalmi kapcsolatai a mesemondás alapján újraszerveződnek (rivalizálás, hallgatóság, munkamegosztás); klientúrát alakít ki; tanítványokat nevel; nyugalomba vonul; az emlékezetben utóéletet él.

A kulturális dimenziót elemezve érdemes szemügyre venni a mesemondó és az írott kultúra kapcsolatát. A köztudat a mese kiszorulását az írásbeliség, a média terjedésével, az olvasás, a filmnézés meghonosodásával, a mesemondás meglétét pedig implicit módon az írásnélküliséggel, a „primitívességgel” magyarázza. Valójában azonban aligha erről van szó. A fenti mesemondóknak mintegy fele maga is intenzív kapcsolatot tartott fenn az írott kultúrával. Albert Mátyás életén keresztül emlékezett az iskolában a tanítójától hallott állatmesékre. Maga Benedek Elek kötetét olvasta nagy szeretettel. Dávid Gyula a hadifogságban olvasott. „Az a hadnagy állandóan járt utánam, vitt a könyvtárba, adott nekem sok könyvet, olvassam el. Nagy, szenvedélyes könyvek vannak Oroszországban a foglyokról, a tizennégyes háborúból. Románul is, magyarul is. Olyan könyvek voltak, hogy míg olvasta az ember, állandóan hullott a könnye.” (Nagy O. 1988: 10.) Olvasmányélményeit később gyakran beépítette meséibe. Felnőtt hallgatósága kényszeríti rá, hogy alakítson meséin. A könyvek és a filmek hatását beépítette meséibe: „Én sokat olvastam regényeket, meséskönyveket. Filmeket is láttam eleget. S mindebből tanul az ember. [...] Azért vannak meseszerető emberek, akik egy hétig is el szeretnék hallgatni a mesét. Amelyiknek van értelme, s szeretik. Ahogy vannak a regények is. Azok is a múltból szólnak. Rózsa Sándor, Bogár Imre regénye. Kinizsi Pál és sok ilyen regény van. A mesében több az olyan, ami nem létezik, a regényben inkább valóság, bővítések, hozzátevések. Nem olyan pontos, mint egy regény. A regény valóságban van. A mesében minél több kucifántos, félelmes dolog: ördögök dolga, vitézek. A regényben elkezdik a főszereplővel, s ahogy végigvitte, úgy mondják végig.” (Nagy O. 1988: 10.)

A görgényüvegcsúri Szász Józsefnek gyermekkorában az édesanyja mesélte a Benedek Elek kötetek meséit. Felnőve maga is használta ezt a forrást. Akárcsak a falu másik mesélője, Jakab István. Kalandjáról Nagy Olga így számol be. „Utolsó kiszállásaink alkalmával, mikor már mesekészletét nagyjából kimerítettük, újból hat mesét mondott a

mikrofonba. Később megtudtuk, hogy mikor hírét vette jövetelünknek, több falubelije is látta a szászrégeni könyvesüzletben meséskönyvet vásárolni. Tudatosan igyekezett felkészülni látogatásunkra, annál is inkább, mivel tudását és fáradságát anyagiakkal is viszonyoztuk. Makacsul ragaszkodott állításához, hogy e hat mesét Govorán, a gyógyfürdőn hallotta, ahol hátgerincservvel kezelték. Még ha ezt elhíhetőknek tarthattuk volna is, feltűnő volt, hogy az egyik mesénél Kálmán József magyarláposi embert, a másíknál Nagy József mérnököt jelöli meg elmondónak, holott a mesék minden valószínűség szerint közös forrásból származtak. A hangfelvételeket összevetve az Arany László-mesék nyomtatott szövegével, arra a következtetésre jutottunk, hogy Jakab István maga olvasta a meséket.” (Nagy O.–Vöő G. 2002: 31.)

Győri Klára édesapja s egész környezete könyvbarát volt. „Én, ahogy most visszagon-dolok rá, világosan emlékszem, hogy rokonságaim is nagy könyvszeretők voltak, mikor könyvtárból, mikor háztól kért kölcsönkönyvekből azok is sokat olvastak. Jöttek hozzánk, elmondták a tartalmát az övéiknek, mi meg a miéinknek, s máris kutattunk más olvas-mány után. Ez nagyon fő foglalkozás volt nálunk, egy személy mindig felolvasott, inkább férfi, mert a női személyek nagyon el voltak foglalva a kender feldolgozásával. Az olva-sás hangos volt, hogy a lakásba mind halljuk [...]” (Győri K. 1975: 199.) Kurcsi Mínya, Mitruly Ferenc, a korondi Gergely Balázs, a ketesdi Bálint György szintén rendszeresen olvasott.

A mese és a szépirodalom, a mesemondás és az olvasás ebben a perspektívában nem áll ellentétben egymással. Hanem, ellenkezőleg, ugyanazon kulturális viselkedés két formája. A két különböző hagyomány, a két különböző regiszter ugyanazt az élményt kínálja fel a történetet kedvelő embernek. Ezt mind a mesemondók gyakorlata, mind hallgatóságuk reakciója példázza.

Ugyanakkor azt sem hallgathatjuk el, hogy egy megváltozott kontextusban a mese-mondás hazudozásnak, időfecsérlésnek minősült át. A sáromberki Vajda András *nagy mesélőnek* nevezték, értve ezalatt azt, hogy elferdíti a történeteket, semmittevással tölti idejét.⁵³

A mesemondás mint kapcsolattartási forma

A *Magyarság Néprajza* III. kötetének *Mese* fejezetében Berze Nagy János foglalja ösz-sze, stilizált formában, egy évszázad mesemondással kapcsolatos tapasztalatát. Azért is szükségesnek tartjuk idézni, mert a mesemondás helyzetének stilizálására hosszú ideig példaként szolgált. „Nálunk a nagy dolog ideje – kora tavasztól késő őszig – a mesélésre nem alkalmas, ilyenkor a nép fia legfennebb el-elfütyül vagy el-eldúdol egy-egy nótát,

⁵³ Vajda András: *„Minden poklokon keresztül”: egy népi önéletrajz szintjeinek vizsgálata*. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék. Szakdolgozat. 2003.

azt is csak úgy magának. A mesélés ideje a beszoruláskor kezdődik s tart egész télen át, mikor a külső munkával járó s a téli nyugodt megélhetést biztosító nagy erőfeszítés szünetel. Napközben a kukoricafosztás, tollfosztás, szakajtófonás közben nyílik erre alkalom, este meghitt családi körben körülülük a kemence padkáját s »világ« nélkül és sötétben hallgatják azt, aki köztük »legjobban bírja szóval«. Dohánysimitás, csomózás alkalmán egész nap szinte szakadatlan a mesélés, mert meglehetősen unalmas, egyforma munkában az időt valahogy meg kell rövidíteni. Valamikor a kaszárnyai estéken volt – télen-nyáron – a legjobb alkalom a mesélésre, ma már ez is másképpen van. Régebben a családi körön kívül a tüzelős ólak és a fonók is a mesemondás helyei voltak. Ma, amikor a falu népe »kör-ökbe szervezve él, ennek is már csak itt-ott van nyoma.” (Berze Nagy J. é. n.: 226.)

Aranyosszéki terepmunkám során több személynek a mesemondásra vonatkozó tapasztalatát gyűjtöttem össze. Gyermekkorában a várfalvi Vagyas Ferencné Fodor Gizella (sz. 1907) és társai a szomszédban lakó Pista bácsinál gyülekeztek mesét hallgatni. A gerendi Mezei Lajos (sz. 1922) emlékében az állatok őrzésével kapcsolódik össze a mesehallgatás: „Jártunk a marhákka. S vótak öreg emberek, akik vótak a háborúba 14-be, 16-ba. Én szerettem hallgatni.” Az egerbegyi Szász Lajos (sz. 1911) ma sem maradna el a szomszédok összefüveteléről. „Most is, mikor nyáron összegyűlünk kinn, este, két vagy három személy összegyűlünk, úgy hallgassák a gyermekek, hogy mirő beszélünk. Kinek milyen a gazdasága, milyen állatja van. Hogy végeztem el a szántást, a vetést, aratást.” A sinfalvi Fodor László a családban történt esti mesélést említi: „Nekem a nagyanyám nagyon sokat mesélt. Szeretett mesélni. S meg is maradt ez a mese. Rengeteg sok mesét mondott. Tündérekről, a szegény fiúról. Nekem nagyon érdekes volt egész életemen keresztül. Szókinceset nyertem, s egy kicsit megnyílt az eszem... Ültem mámi mellé, na, mámi, mondjan mesét. Még a háziak kacagták. Még a bátyám kacagott, hallgatod a sok hazugságot... Este. Olyankor szokta mondani nagyanyám. A szüleim el vótak foglalva a mezei munkával. Nagyanyám ő inkább itthan vót. Aztán vót a nővérem, tíz évve vót nagyobb. Jöttek hozzá a fiúk. Aztán mi addig nem feküdhettünk le, me mind egy szobába vótunk. Ezalatt az idő alatt nagyanyám maga mellé vett s mondta a mesét. A meséve aludtam e.” A mesemondás a gyerekek együttes szórakozásának is egyik formája volt. Szintén a sinfalvi Fodor László mondja: „Emlékszek arra, hogy vótak játszótársaim. Elmentünk haza hozzájuk. Nem vótak otthon a szülők. Na mondjunk mesét.” A szentmihályi Dézsi Mózes (sz. 1932) néhány évvel ezelőtt maga is sűrűbben mesélt: „Miko a kicsi unokánk kicsi vót, aztán jött, tata, magyarázz a katanaságró. Az unokámat inkább ilyen történetek érdekelték. Jaj, tátott szájja hallgatta. – Tata, mondjad még, hogy vót a katanaságná, tata. Hogy fogtuk meg az őzikéket, a vadmacskákat.” A rákosi Fodorné Pálfi I. Erzsébet (sz. 1924) szintén unokáit szórakoztatta a mesékkal: „Ezt kitaláltam én, hogy a királynak vót egy leánya. Aranyhaja vót. Annyi mindent belésoroltam, hogy ment az erdőbe. Találkozott egy öreg bácsiva, s ment tovább. Találkozott egy másik öreg bácsival. Az unokám úgy szerette a mesét, miko ett is, mesét kellett mondjunk. A mese addig tartott, amég megette az ételt.”

A mesemondás a felnőttek életében a munkaszünetek, a szabadidő, az együttlét hangulatos eltöltésére irányuló aktus volt. A századeleji falusi életben állatok legeltetése, a közös munkák szünete, a vasárnap délutáni szomszédsági és az esti családi összeülések, az utazások (gyaloglás, szekerezés) szolgáltatták a mesélési alkalmakat. A temetési szertartáson belül a halottvirrasztás, a tor, akárcsak a temetővilágítás a halottakra való emlékezés, a betegségekről, halálról való beszélés rituális alkalmi. A különböző rítusok (konfirmáció, rukkolás, lakodalom) keretében minden alkalommal a szertartás normáit legitimizáló és érvényesítő narratív repertoár aktivizálódik.

A korábban bemutatott életpályák kulturális és a társadalmi dimenziójából három ismétlődő, jellegzetes és meghatározó komponenst emelünk ki.

1. A mesemondóvá válást favorizálja több generáció egyazon életvilágban való élése. A gyermekek, a fiatalok szívesen vállalkoznak a felnőttek, gyakran az idősek történetinek meghallgatására. A varázsmesék esetében a fantáziát és az előadói stílust értékelik, az egyéb történetekben az élettapasztalatot, a világban való jártasságot. A maguk részéről, a felnőtt mesemondók számítanak is erre az érdeklődésre, s készségesen szolgálnak ki minden igényt. Ketesdi tapasztalatait Kovács Ágnes ilyenképpen foglalta össze: „Mesét mondani legtöbbször gyermekkorukban tanulnak meg: apjuktól, nagyapjuktól, bátyjuktól a fiúk – nagyanyjuktól, anyjuktól, nényjuktól a leányok. Öt-hat éves korig fiú-leány az anyja meséit hallgatja. Ha azután a család valamelyik férfitagja észreveszi, hogy a gyermek is próbálgatja elmondani, oktatni kezdi.” (Kovács Á. 1944a: 48.)

Dávid Gyula, Cifra János, Simon Benedek, Jakab István nagyapjától, apjától hallotta a meséket. Albert Mátyás gyermekként hallotta felnőttektől a történeteket, amiket családtagjainak, gyermekeinek, unokáinak később ő is elmesélt. György Ignác szívesen és gyakran mondott gyermekeinek személyes élményeket, családtörténeti epizódokat, valamint állatokról, növényekről szóló, oktató és nevelő célzatú mesét. Győri Klára apját hallgatva vált mesélővé, aki szintén apjától tanulta a meséket. A szintén széki Sospál Róza elsősorban gyermekeinek mondott mesét. Ugyanakkor mindketten apai nagynénjükben is tehetséges mesemondót tiszteltek. A geryeszegi Berekméri Sándor édesapja sokat mesélt gyermekeinek. Fia szintén ezekkel a mesékkal szórakoztatta gyerekeit. Anka néni, legnagyobb leánytestvére szintén mesét mondott gyermekeinek, unokáinak, akárcsak unokaöccse, Berekméri György. Berekméri Sándor fia és leánya is a család mesemondója lett. Koczkás Sándor négy- és tízéves kora között apjától tanulta meg a meséket, akárcsak a krasznai Mitruly Sándor. A detrehemtelepi Kocsis János apjától vette át a történeteket, s gyermekei bizonyultak leghűségesebb hallgatóinak. Egy, az 1960-as években a Görgény-völgyének több falujában lefolytatott kutatás következtetéseként állapította meg Pop Dumitru és Nagy Olga, hogy a gyerekes családokban a gyűjtés idején is aktív volt a mesélés (D. Pop–Nagy O. 1969: 264.).

A család akkor is megmarad a mesemondó leghűségesebb hallgatójának lenni, amikor a környezet részéről megszűnik az érdeklődés. György Ignác gyermekeinek csak személyes és családi élményeket mesélt. Illetve, nevelő szándékkal: vadállatokról, medvéről, farkasról, s arról, hogy hogyan kell védekezni. Cifra János nagyapját hallgatta mesét mondani,

egy öreg cigánykovácsot és édesapját. Édesapja cipész volt, éjszakába nyúlóan mesélt. Jakab István a családi színhagyományból kb. 60 mesét sajátított el: nagyanyjától, édesanyjától, aki szintén elismert mesemondó volt, téli éjszakákon mesélt szomszédainak; édesapjától; a legtöbbet 10-15 éves korában keresztapjától, ennek fiától; testvérbátyjától, apai nagybátyjától. Később a katonaságban, havasi és kórházi mesélőktől is tanult meséket.

A mesemondást a 20. század során a kutatás élőben figyelhette meg, regisztrálhatta. Nagy Olga fedezte fel Mezőbándon, hogy „Itt Mezőbándon nem beszélünk »mesemondóról«, egyszerűen csak mesél az apa, az anya, mesélnek a nagyszülők, a szomszédok, ott, ahol érik, és akkor, amikor éppen eszükbe jut. Nincsenek mesélési alkalmak, legalábbis olyan értelemben, hogy a szomszédság azzal a gondolattal gyűl egybe, hogy ott valaki mesét mond. Azokat a bizonyos meséket úgy adják elő, ahogyan az élményelbeszéléseket.” (Nagy O. 1996: 7–8.) „»Meséz« az apa, anya, nagyapa, nagyanya, gyerekek, családtagok. A mese a családban folyik, vagy ha egy-két család találkozik, összegyűl.” (Nagy O. 1975: 628.)

A családban, a szomszédságban történő történetmondás esetében a mesék a genealógiái, a lokális és az autobiografikus emlékezetet aktivizálják. Illetve, a hagyományos meserepertoár a családtörténet szereplőit és eseményeit idézi fel.⁵⁴

A görgényiüvegszűri Szász József a meséivel együtt terjesztette édesanyja „történetét” is. A 19. század végén iskolai szorgalmáért Benedek Elek mesegyűjteményének 3. kötetét kapta. Környezete számára ebből olvasott és mesélt. Fia először itt találkozott a mesékkal.

Győri Klára részletesen beszámolt az édesapa mesélési gyakorlatáról, s az egyes könyvek felolvasására, a könyvek szüzséjének elmesélésére is részletesen emlékezett. Koczka Sándor szintén élénken kitért kislányok korának téli estéire, amikor a szomszédok jelenlétében az apa gyermekeinek meséket mondott. A trunki Szabó Mária egész életén keresztül magával hordozta a Genovéva történetének felolvasásával kapcsolatos élményeit. A kutatások leggyakrabban a kártyázást, az italfogyasztást nevezik meg olyan alternatív cselekvéseként, amelyekkel a mesemondás váltakozni szokott.

Dávid Gyula visszaemlékezése: „sok mesét gyermekkoromban hallottam nagyapamtól. Luka Józsefnek hívták apómat, ő akkor hetvenöt éves volt. Én körülbelül tíz. Cigányul mondta. Többen is hallgatták, marosvécsi cigányok. Analfabéta volt az öreg, a meséket ő is más öreg cigányoktól hallotta. Ezelőtt nem úgy volt, mint most, hogy rádió meg televízió. Csak ezzel szórakoztak, ezzel a mesével. Köztek, amelyik tudott, elmondott egy-egy mesét. Így teltek el az éjszakák.” (Nagy O. 1988: 8.) Bumburi János emléke: „Hallottam még mesét szentkirályi Puci Jóska bapójától. Ezt is gyermekkoromban. Az már akkor híres mesemondó volt, nálunk járt, mikor még gyermek voltam. Szájtátva hallgattam a meséit. Ő is cigányul mesélt.” (Nagy O. 1988: 8.) Cifra János mondja: „Azelőtt a koronkai nép ott töltötte az időt velem. Öreg, fiatal, végezték a dolgokat, azután jüttek bé hozzám. Nem én mentem. Ők jüttek, tele volt a ház: harmincan, negyvenen. Férfiak, asszonyok,

⁵⁴ Ezt a megfigyelést Zsók Béla is alátámasztja: Zsók B. 1993: 5.

leányok. Még a román papnak s a református papnak a leánya is.” (Nagy O. 1991a: 11.) Kocsis János apjától hallgatta: „Télen mindig ezekre foglalkoztatt. Mük szerettük, me az öreg gyenge vót, télen nem tudatt kimenni, beteges vót. Aztán mi mindig azt mondtuk, hogy na édesapám, mondja, mit tud, mit tud. Aztán az öreg ült az ágybo s mi körülötte, mellette, s hallgattuk. S aztán én észbe tudtam tartani ezeket.”

Az előző példákat összesítve, a mesemondás szociális aktus volt, találkozás, szórakozás. Az orális kultúrára jellemző személyes kapcsolatok egyik típusát veszi igénybe, állandósítja. Ebben a körben a szövegek a családi és a lokális emlékezetet aktivizálták. A szövegek egyidőben a kortársak közötti kommunikációt, valamint az elődök emlékezetének ébren tartását, azaz a társadalom megtanulását tették lehetővé. A mesemondás folyamatosan felidézte ismerősök, elődök beszédszokásait, beszédfordulatait, repertóriumját, életpályájának eseményeit, a mesemondóval együtt töltött időt,⁵⁵ a közös élményeket, tapasztalatokat, a mesemondás korábbi helyzetét. Habár a mesekutatás irodalma más szándékkal és kontextusban hivatkozta a fenti kemény, a repertórium eredetére és összetételére vonatkozó adatokat, azok ilyen szempontból is meggyőzőek. Ahogyan a gyűjtéshelyzetben tisztázódik a mesék eredete, a mesemondók biográfiája, ugyanúgy sor kerül erre a mozzanatra a természetes körülmények közötti mesemondáskor. A mesemondást követő beszélgetések verbalizálják továbbá a mesemondás helyzetét, szabályait, normáit, a sikeres és sikertelen mesemondás eseteit. Ugyanakkor a fiatalok itt tanulják meg, mikor, kinek, hogyan kell mesét mondani. Ez a tudás az egyes szövegek beleértési tartománya, amely a népmese előadásakor implicit vagy explicit módon aktivizálódik. Azaz, a szöveg olyan emlékezési alakzat, amely a szüzsé előadásakor a beleértési tartományt is felidézi: a mesemondó kitől, mikor, milyen körülmények között hallotta, kik vettek részt a mesehallgatáson, hogyan viselkedett a mesemondó, a mesemondó szokásai, a hallgatók reakciója, mikor, kiknek adta elő, mit változtatott rajta stb.

Sajnálattal kell tudomásul vennünk, hogy a kutatás alig örökített meg ilyen mesemondási helyzeteket. Valójában az együttlét, a közös élmény alapján alakuló szociális kohézió mellett a mesemondásnak további nagy szerepe volt. A szakirodalom a *mentális képzelőerő kultiválásának* nevezi azokat a gyakorlatokat, amelyek képeket, mentális alakzatokat közvetítenek, s a közvetítés által érzelmeket mint teljesítményeket váltanak ki. E kérdés a magyar nyelvű irodalomban alig vetődött fel.⁵⁶ Kovács Ágnes figyelte meg, hogy a ketesdi Kiskokas „meséi tele vannak ilyen mondatokkal: »Vóut egy barackfájok, min nálunk is van egy a kerbe.« »Vóut kéit fija, akkorák mint tik.« »Vóut ety puskája, mind a Janijé a szegenn.« Úgy látszik, rá akarja szoktatni a gyermeket, hogy a szók nyomán képet lásson. Tisztában volna azzal, hogy ha a mesemondó maga látja, amit mond, könnyűszerrel el fogja tudni képzelgetni hallgatóságával is? Nagyon valószínű, ha talán nem is tudja ezt szóval kifejezni.” (Kovács 1944. I.: 48–49.) Ugyancsak e szerző veszi számba azokat a

⁵⁵ Az elmondott mese a hallgatókat hosszú időn keresztül segíti megőrizni a mesemondó emlékét (Nagy O.–Vőő G. 2002: 17).

⁵⁶ Richard Noll terminusát alkalmazza Keszeg V. 2002: 60–104.

területeket, amelyeket a paraszti képzelet a népmesének tulajdoníthatóan vesz birtokba: a világ ismeretlen szférái (a levegő, a földalatti világ, a távoli országok és kontinensek); az urak világa; a mitikus lények. (Kovács 1944. I.: 80–81.) A feszült, tartós figyelem, a felháborodás, a felszabadult nevetés, a rémült gyerekek biztonságkeresése, a meséket félbeszakító és követő érdeklődés, vita olyan viselkedés, amely a mesetörténet másfajta értelmezését, a fikció, a fantasztikum, a regényesség megélésének, az élmény kifejezésének eszközeit, a mesevilág ismeretét feltételezi.

2. A mesemondás különböző jellegű alkalmi, intenzív, tartós együttlétekhez kapcsolódik. Ezek közül az erdélyi irodalom legrészletesebben a. *a havasi munkások, favágók és szénégetők, az országos munkatáborok* (Argeş-i vízierőmű: Dávid Gyula, Kapás Gyuri) *alkalmi társulásait* írta le (Albert Mátyás, György Ignác, Kurcsi Minya, Jakab István). Hasonló alkalmak voltak továbbá b. *az állatok legeltetése* (Albert Mátyás, Simon Benedek, Ketesd), *a fonóházi együttlét* (Mitruly Sándor, Györi Klára, Simon Benedek, Ketesd), *a legények télközépi legényszálláson való tartózkodása* (Ketesd), *a csoportos munkavégzés* (kukoricahántás, kukoricafejtés, tollfosztó, krumplikapálás, gyomlálás, cséplés) és annak pihenőszünetei (kapálás, kaláka) (Berekméri Sándor, György Ignác, Berekméri Sándor, Simon Benedek, Jakab István, Koczás Sándor, Ketesd), *a téli esti, a kórházi együttlétek, c. a katonaság és a hadifogság* (Albert Mátyás, Mitruly Sándor, Dávid Gyula, Simon Benedek, Ketesd).

Ketesden a legkülönbözőbb egyhangú munkákat végezték kalákában (falrakás, szőlőkötözés, palántálás, gyomlálás, gyümölcsválogatás, csomagolás, diótörés). Később a tszben végzett közös munka szintén alkalmakat teremtett (Vöő G. 1967), akárcsak a munkahelyre való ingázás, a gyaloglás, a szekerezés, a vásárbamenés (Szabó J. 1977: 18, Seres A. 1992: 151, Kakas Z. 2001: 7). Az ideiglenesen vagy huzamos ideig kórházba került személyek szintén mesélőtársaságot alakítottak ki. Ilyen társaság meglétét említi Mitruly Miklós (Mitruly M. 1999: 7). Az évtizedeken keresztül betegeskedő Albert Mátyás történeteivel szintén gyakran szórakoztatta betegtársait (Albert E. 1999). Kántor Istvánt (Görgényüvegcsúr) betegsége ágyhoz kötötte. Ő is a szobájába gyűlő látogatóknak, szomszédoknak mesélt.

Berekméri Sándor számára a mesemondás leggyakoribb alkalmi a kukoricahántás volt. Ismerősei szívesen mentek családjához kalákába, hogy hallgathassák meséit. „Mika hántattunk nálunk vagy a papnál, nekem saha nem kellett hántókat hívni, mert annyin jöttök, hogy a papnál tíz-tizenkét szekér törökbúza éféle fel vót hántva. Nekünk kevesebb vót, de haza is annyin jöttök, hogy még húsz csú se jutott egynek.” Fiatalon ilyen alkalmakkor édesapjával felváltva mesélt. Apjának a katonaságba való bevonulása után teljesen átvállalta a mesemondói szerepet. Általában minden kalákába elhívták, mert a falubeliek szívesen gyűltek össze oda, ahol ő mesélt (Szabó J. 1977: 18).

A munkavégzést és az ingázást követő mesemondás olyan kényszerselekvésnek tekinthető, amely a figyelem elvonását, lekötését, a hangulat megteremtését biztosítja. Erre a célra általában a rövid, csattanós, ötletes mesék voltak alkalmasak (Kovács Á. 1944 I.: 29.). Seres András megfigyelte, hogy az ingázás a rövid tréfáknak, igaztörténeteknek,

vicceknek kedvez (Seres A. 1992: 150).⁵⁷ Koczás Sándor igazodott a kollektív gazdálkodás okozta megváltozott helyzethez. „A mi ebédszünetünk meg fél óra. Ilyenkor ha kérlek, a rövid tréfás meséket mondom. Úgy futtában eszünk, ki mikor tud. Nincs rá idő, nagy a plán.” *A tréfás történetek, a találósszerű feladványok, példázatok, az igaztörténetek alkalmasak arra, hogy a figyelmet lekössék, erős reakciót provokáljanak ki, vitát, beszélgetést indítsanak el.*

Az a helyzet, amely hosszasan megnyújtotta a mesemondás történetét, a *havasi fakitermelés* volt (Faragó J. 1969, Geréd G. 2000, Kakas Z. 2001, Nagy O. 1988, 1991a, Nagy O.–Vőő G. 1974, 2002, D. Pop–Nagy O. 1969). A nemzeti és az európai iparnak a 19. századi felerősödése, a vasúthálózat kiépülése szükségessé és lehetővé tette az erdők értékesítését.

Az erdei munkát télen-nyáron végezni lehetett. A férfiak lakhelyüktől 10–100 km-re, 5–10–30 fős csoportokba szerveződve dolgoztak. Gallyakból építettek kalibát, néhány személy számára. A kaliba közepén nyitott tűzhely volt. Hetente, havonta, negyedévenként tértek haza, rövid időre. Életük nagy részét a világtól, a családtól elszigetelve töltötték. Az állandó munka monotoniját egyedül a beszélgetés, a mesemondás színezte. Ehhez volt hasonló a szénégetők sorsa. Ők az erdőtulajdonostól béreltek erdőt, itt égették a szenet. Az 1950-es években az erdőmunkások számára barakkokat építettek, üzletet, iskolát. A görgegyüvegcsúri családok áprilistól novemberig felhúzódtak a hegyek közé, az irtáson hagyott gyengébb minőségű fából sátrakat építettek. A baksák felrakásában, felvigyázásában az asszonyok és a nagyobb gyermekek is segédkeztek. Sokan a szászrégeni fakitermelő vállalat alkalmazásában álltak.

Kurcsi Mínya a havason tartózkodó munkásoknak mesélt. Nyáron ritkán került sor mesemondásra. Ilyenkor a munkanap hosszú, fárasztó, az éjszaka pedig rövid volt. Októbertől márciusig viszont folyamatos volt az esti mesélés. Főként a szombat estét, a vasárnapot, hét közben a szerda estét töltötték mesemondással, mesehallgatással. A mesemondás mind a figyelem ébren tartását, mind az álomba való átvezetést szolgálta. Ennek megfelelően a mesemondó mindegyre ellenőrizte hallgatói éberségét, s ha az lankadt, akkor igyekezett újra a mesére irányítani a figyelmet. Második esetben, mikor a hallgatóság nagy része álomba merült, a mesemondó is pihenni tért.

Jakab István a kalibában 4-5 személyt szórakoztatott. Gyakran az mesélt, aki soros volt a tűz felvigyázásában. A barakkban mesélő mesemondónak több hallgatója volt. Egy-egy teremben több mesemondó is helyet kapott. Közöttük versengés alakulhatott ki. „Addig mindig csak úgy külön, magánkalibában voltunk, addig nem ért úgy a mese. Mikor úgy összegyűltünk aztán, barakkokat építettek künt a havasokba, többen voltunk, mindenki szívesebben hallgatta a mesét.” (Szász József) Amikor egy-egy mesélő visszavonult, távozása után a hallgatóság szét is szóródhatott. „A munkások beszélgettek, viccelődtek, s mikor én biza egyet gondoltam, s mondtam nekijek, hogy né, ha akarjátok, én mesét

⁵⁷ Ezt a megfigyelését Nagy Ilona is szóvá teszi: „Tehát a rövid mese is jó valamire.” (Nagy I. 2003: 289.)

mondok. Vótak bizony sokan, hogy kívánták, hogy meséljek. Na, és tetszett nekijek. Há, rendre-rendre mind jobban fogtak elő. Igaz, hogy sokszor még helyettem a vacsorát is megcsinálták.” (Szász József) (Nagy O.–Vöő 2002: 14.)

Berekméri Sándor a marosvásárhelyi cukorgyár munkásszállásán is gyakran mesélt éjszakába nyúlóan. Ha elaludni látta hallgatóit, trükkhöz folyamodott. „Csináltam én valami lakadalmat, mulatságot vagy háborút a mesébe, hogy szólatt a zene vagy az ágyú, a nagydob: bum-bum-bum, s mind felültek az ágyba.” Máskor pedig ilyenkor maga is visszavonult (Szabó J. 1977: 19–20).

A havasi mesemondás a falusi mesemondástól eltérően egy heterogén közösség átmeneti életformájába illeszkedett be. A mesélőtársaságok egymást nem ismerő, családjuktól, megszokott környezetüktől átmenetileg távol élő egyénekből szerveződtek. Ebben a monoton, a megerőltető munka által dominált, ingerszegény életformában a mesemondás a szabadidő eltöltését szolgálta. Célja lehetett a szabad idő kitöltése, az érdeklődés felkeltése, akár csak az érzékek kikapcsolása, az álomba való átvezetés. A falusi mesemondásra jellemző beleértési tartomány, a lokális emlékezet elveszíti érvényességét. Az előadás során végig a mesemondó egyénisége, beszédstílusa, meséinek világa érvényesül.

Dávid Gyula saját bevallása szerint az 1940-es évektől, katona- és hadifogoly korától vált mesemondóvá. „Én megfordultam sok helyen. Magyarországon, Szlovákiában, Csehországban a háborúban. Voltam fogoly is, ahol sok mesét mondtam el románul és magyarul. Avval mentettem meg az életemet. Mert olyan nehéz volt, nehéz kimondani. Uralban, a nyolcvanas lágerben egy nikkelgyárban dolgoztunk. Ott éjjelenként volt egy könyvtáros, egy zsidó ember, hadnagy volt. Én először vicceket mondtam, ilyen novellákat kezdtem mondani. Aki ezeket üzte, más nem volt. Mikor már öste lett, már gyűltek bé, hogy mondjam. Az egyik, hogy: »Adok egy szelet kenyeret.« A másik: ezt, azt. Úgyhogy én a mesével kerestem meg az életemet, mert annyit kaptam. A fogoly akármennyit evett, éhes. Már a lágerparancsnok orosz is odakerült a meséhez. Mondtam románul, s a tolmács mondta oroszul.” (Nagy O. 1988: 10.)

A ketesdi férfiak szintén mesét mondtak és hallgattak a katonaságban. „»Este katonájéknál mim monták a mesét, méig a sarzsik is bisztattak. Éin is bisztattam, mikor az lettem.« Mikor kérdem tőle, hogy hát a fia – 50 év körüli gazdaember – tud-e mesélni, mint valami magátólértetődő dolgot mondja rá: »Tud, sze tám ú is vóut katona.« 1942–43 telén is azzal jött haza egyik legény szabadságra, hogy ahol ő szolgál, a szamosfalvi repülőtéren, megbünteti az őrmester úr azt, aki nem akar vagy nem tud mesét mondani.” (Kovács Á. 1944 I.: 32.)

Berekméri Sándor 1916-ban vonult be katonának. Környezetében mind társai, mind felettesei szívesen hallgattak mesét. „Aztán mika katana lettem, att is nekifagtam egy östő. Jü a szakaszvezető haza.

– Mit tárgyaltak tü úgy összehúzóda ada?

Hát ahagy észrevette, hogy mesét mandak, aztán csendet parancsolt az egisz szabába.” A mesemondást a fronton is folytatta. „Evvvel rasszul csáltam, mert mika kikerültem a frontra, nem vót nyugtam a tisztékü. Mika szógálatba mentek östő:

– Na, Berekméri, te jüsz!

Felvittek. Igaz, hogy mika felvittek, att vót egy asztal, ada le vót téve a cigaretta a katulyával, ada vót téve a rum, s mindegyre adtak egy kicsi pahár rumat. Egytik adaült mellém, s a másik a telefon mellé. Att ülhetett a telefon! Kacagtak. Aztán én mandtam a mesét. A hadnagy úr feltette a fejhallgatót. Kérdi a zászlós, hogy nincs valami parancs?

– Hát hallja a nagy isten! Én Berekmérit hallgatom!

Aztán megtudta a főhadnagy. Felhívatatt, s mandtam a mesét att is. Aztán mandam, hogy rasszul csáltam evvel, mert sak éccakát tótettem el pamánába. Mika riám került a szógálat, nem vátattak fel.” (Szabó J. 1977: 18–19.)

A katonaságnál történő mesemondást István Lajos is megörökítette élettörténetében: „A sapkát künn ügyesen összefogtam, a kezembe vettem, kopogtattam, s azt mondják, tessék. Bélépek, mondom, műhelyparancsnok úr, István Lajos honvéd alázatosan jelentem, beléptem a vitéz, kemény f[...] honvédség műhelyébe, s egyben alázatosan kérem... jaj még odamondtam azt es, hogy sörrel, borral fellocsolt, rozmaringgal kisépert legénységi műhelybe. (Nevetve) Na azt mondják, hogy lépjen bé, mit óhajt. Mondom, egyben kérem a bakancsomnak a kijavítását. S na vetkezzen le, húzza le. Na lehúzom. Igencsak, mondom, én nem tudok itt mezítláb állingálni. Azt mondják, üljön fel az asztalra. Ott volt egy üres asztal, s én felültem az asztalra. De vicceket kell mondani. Mondom, én mondok százat is. Na milyen viccet mond? Legelsőnek azt mondom, hogy a csizmadiának volt két inasa, egy küsebb s egy nagyobb. S éjjel valami kasmatolást hallottak. S azt mondja a kicsi, ha, mi a? S azt mondja, a mester úr keféli az asszonyt. S azt mondja a kicsi, a vajon milyen lehet. S azt mondja a nagyobb, a jó kell legyen, mert hanem azt es velünk csináltatnák. S olyan vicceket repítettem bé nekik, hogy azt mondták, többet körletre egyszer sem megyek. (Nevetve) Amikor menni kell körletre, bé az ajtón ne. A főhadnagy úr azt kérdezte: vicceket tudnak-e? Úgy hallotta, hogy a székelyek igen vicces emberek, sok viccet tudnak. Egyszerre felelték mind a három, hogy ők nem tudnak és reám mutattak, hogy tudok én eleget. A főhadnagy úr megkérdezte tőlem, igazat mondott-e a három bajtársam. Igazat, válaszoltam szerényen. Majd azt is hozzattem, nem tudok eleget, mert amennyit éppenséggel tudok, az nem is olyan sok. Megkért a főhadnagy úr, mondjak el egy párat. Azt kérdeztem, pikáns legyen-e vagy más. – Csak pikánsat a katonának fiam, felelte a főhadnagy úr. Én ahajt egy jó párat elmondtam. Úgy kacagott mindenki, hogy a hasát fogta. Délben, amikor berukkoltunk a laktanyába, már az öreg tüzérek is mind tudták – akik nem voltak kirukkolva –, hogy az újoncok között van egyvalaki, aki igen sok viccet tud. Nagy népszerűsége tettem szert, ami a bátorságomat is fokozta a feljebbvalókkal szemben. A szabó-, asztalos-, suszterműhelyekben is kellett vicceket mondjak, amikor arra lehetőség volt. Na ahalyt hárman felállnak. Csak ennyien vannak? Ennyien. Na nem jut már hirtelen eszembe a főhadnagynak a neve. Azt mondja, jöjjön hozzám. Oda megyek, letisztelgek, s megkínál cigarettával, mondom, köszönöm szépen, én nem dohányzom. Ha nem dohányzik, akkor is, amit adnak, elfogadja, megköszöni, letiszteleg, s megy a dolgára. Na hát hívul vissza megint. Visszamentem, s mondja, mondjak jó vicceket megint. Aztán én mondtam, annyit mondtam, hogy egy darabig mind én mondtam esténként a vicceket,

mert kellett mondani a vicceket, meséket, ki mit tudott esténként a lefekvés előtt, s hát esténként megkezdték... egy Mucsi Árpád nevű volt, s a főhadnagyot Csengeri Zoltánnak hívták, most jut eszembe, s hát Mucsi nem tudott se mesét, se semmit, szegény Mucsi elküldték a kályhához, még nem volt tűz a kályhában, a fejét be kellett dugja a kályhába, s ott aztán mondja, hogy anyám, küldj mesét a szerencsétlen katona fiadnak. (Nevetve.) S hát a szakácsok es észrevették, hogy vereseket írok, aztán én írtam soknak haza a levelet a szüleiknek, vagy ha szereteje volt, annak. Aztán egyszer azt mondja a főszakács, hogy maga szokott írni verseket? Mondom, igen. Tud-e írni ilyen emlékkerseket? Mondom, én igen azt es. Mondja, hogy kéne, egy leánynak levelet akar írni, ügyesen, szépen megfogalmazni. Na aztán megírtam én a levelet, emlékkerst is. Vigye. Közben Szendrőy Gyulának hívták a szolgálat vezető őrmestert, mondtam az előbb, hogy az es szokott írni verseket, csak ahalyt volt a szobája, s bé-béhívogatott, s a verseket vette elé, hogy milyen verseket írt, s Személy László es. Én ott a katonaságnál, ott csak ilyen hülye verseket írogattam, ne ott valamelyikről, vagy nem tudom mi. Hát olyan becsület lett a konyhán, hogy mikor az ételt osztották, akkor lenyúltak nekem, a fenekéből töltöttek nekem, a sűrűjéből, nem a tetejéről, a hígiából. (Nevetve) Egyszer egy vasárnap, mikor osztották ki a vacsorát, hát hideg vacsora volt, kolbászt, s kenyeret adtak. Hát nekem két kolbászt adott egy szakács. Elkáromkodta magát a honvéd, mondja, hogy zöldfülű, most jött bé, s neki már két kolbász jár? Azt mondja a szakács, hogy te eredj, menj az anyádba. Nem láttad, hogy a sárból vettem ki az egyiket, s odaadtam? Megeszed-e? Mért nem mondtad, megeszed? Neked adtam volna.” (Kovácsné István A. 2005: 409.)

A katonaságban, a fronton, a munkaszolgálatban a mesemondás sajátos funkcióval rendelkezett. Részben a távol lévő családtagokra emlékeztetett, részben a helyzet feszültségét, az idegenség-, a kiszolgáltatottság élményét hivatott ellensúlyozni.

Az intenzív együttlétek megszűnése, a szórakozási lehetőségek megjelenése a mese státusának átértékelődését váltotta ki. Többben is említik, hogy a rádió, a tv, a napisajtó megjelenése, elterjedése nagymértékben kielégítette a környezettel való kommunikáció napi igényét, informált, szórakoztatott, élményeket kínált. Többben is szóvá tették, hogy a mese halálát a rádió és a tv elterjedése hozta magával (Dávid Gyula, Koczás Sándor).

Koczás Sándor felesége emlékezett vissza, hogy „a rossz idő beálltával, az őszi, téli estéken mondta a mesét, szinte folyt belőle.” Ezekre az alkalmakra rendszeresen begyűlt a szomszédság. Ez a szakasz az 1960 körül zárult. Ekkor vezették be a faluba a villanyt, rádió került a házakba, az 1970-es évektől televízió. „A rádióban, televízióban mindent magkapnak az emberek, már nem kell a mese.” (Koczás Sándor) (Fábián I. 1984: 9.) „Mostmár nemigen gyűlnek össze, tetszik tudni. Itt most más szórakozás nincsen az öregeknek, elmejen s megiszik egy decit, s mejen haza. Egyedül megy, most nem gyűlnek össze... Amelyiknek van, me legtöbb helyen rádió, televízió, azt hallgassa, ha megunja magát otthon... Abbó mindent megtud, hogy áll, mint áll. Megyen, egy decit megiszik, s szervusz komám, hogy vagy, mint vagy, így vagy, úgy vagy, s megyen haza. Ennyi az egész szórakozás most... Az asszonyok azok elmennek, aztán azok beszélgetnek, mikor összeülnek...” (Bíró Dénes sz. 1905. Alsósófalva, 1982) (Tófalvi Z. 1998: 5.)

Az elmúlt években alulírottak is alkalma volt több, hallgatóság nélkül maradt mesemondóval találkozni. A várfalvi Jobbágy Miklóssal (sz. 1894) az 1970-es évek közepén ismerkedtem meg. Akkor már évek óta élt magányosan, özvegyen a falutól távol, a várfalvi hídnál. Szívesen kötött ismeretséget és szívesen mesélt életéről, a gyermekkorában hallottakról. A mese iránti tiszteletét az 1930-as években Balázs Ferenc erősítette meg. A Mészkon alapított népfőiskolán a Kolozsvárról hívott előadók mellett Balázs Ferenc gyakran szerepeltette a helybélieket is, népdalokkal, mesékkal, fogságuk élményeivel. A *rög alatt* című szociográfiai regényében az ifjú Jobbágy Miklós szerepléséről is megemlékezik. A sors azonban Jobbágy Miklóst megfosztotta a hallgatóságtól. Mikor egymásra találtunk, úgy árasztott el a történeteivel, mint ahogyan gyermekkorában neki meséltek a faluban. Hasonló sors jutott a sinfalvi Fodor Lászlónak (sz. 1928) is. Nem kis fájdalommal törődött bele abba, hogy unokái az esti tévézést részesítik előnyben. Ő is, akárcsak a csegezi Magyarosi Lőrinc (sz. 1927), a mészközi Gálffy Eszter (sz. 1921) mindig örömmel vette, ha diákok kíséretében bekopogtam hozzá.

A mesemondás és a nemi szerepek

György Ignác arra emlékszik, hogy édesapja csak felnőtt férfiakkal mesélt. Koczás Sándor se gyermekeknek, se nőknek nem mondott mesét, kíméletből. Amikor Fábíán Imre elvitte az iskolába, hogy ott mondjon mesét, Koczás Sándor tiltakozott: „Felnőtteknek valók ezek! Olyan mesét is tudok, amit az asszonyoknak nem szoktam elmondani, már nem azért, mert pikánsak – azokat szeretik –, mert olyan veszedelmesek. Rosszat álmodik tőle az ember.” (Fábíán I. 1984: 23.) György Ignác édesapja mesemondás közben olykor a gyermekeket nem engedte közel (Kakas Z. 2001: 6).

Mitruly Miklós is említi a férfiak zártkörű mesemondását, amikor a részben „pikáns” történeteket férfitársaságok éltették otthoni, szőlőhegyi, kocsmái borozás alkalmával, katonaságban. Ilyenkor „az ember megvágotta, hogy mit mond” (Mitruly M. 1999: 9). Berekméri Sándor szintén felnőtteket szórakoztatott az erotikus történetekkel (Szabó J. 1977: 20).

A népmese Kovács Ágnes tudomása szerint Kettesden is a felnőtt férfiak tudásához tartozott hozzá. Asszonyok jelenlétét „tiltja a falu íratlan törvénye” (Kovács 1944. I.: 37). „Asszonyok nem tünnek meséizni, nem való nekik az ojasmi” (Kovács Á. 1944 I.: 27). A mesemondás elsősorban férfiösszejövetelek járuléka. A női mesemondókat nem veszik komolyan. „Igazi» mesemondásnak is csak azt tartják, ahol a hallgatóság felnőtt, családos emberekből áll. Még ennél is tovább mehetünk: nőnek kukoricamorzsoláson – ez az alkalom forrott össze a ketesdiek tudatában elsősorban a mesemondással – nem is szabad jelen lenni.” (Kovács Á. 1944 I.: 38.)

A ketesdi fonóban szintén mondtak és hallgattak mesét – de csupán a legények. A történetek többnyire erotikus jellegűek voltak, ezért „lejányoknak nem való a mese, nem illik mekhallgatni” (Kovács Á. 1944 I.: 28). Az asszonyok fonójában kivételesen nők is

hallgathattak mesét, *menyecskéknek való*-t. Ezek kizárólagosan erotikus tárgyú, mese-szerű, szellemes trufák (Kovács Á. 1944 I.: 28).

Győri Klára a fonóházba begyűlt fiataloknak évtizedeken keresztül mesélt. Tudatosan választotta szét és elégítette ki a legények és a nagylányok elvárásait. „Így aztán volt mit meséljek a hallgatóságnak, s éppen ezért nagyon szerettek. Most, öregasszony létemre is nagyon szívesen hallgatnak, mert úgy intézem, hogy a legényeknek nekik való vaskosabbat mondok, amit nagy hahota követ, s várják a következőt. [...] Az utóbbi éveimben már csak az boldogított, amikor este begyűlt hozzám a leányfonó. A lányok jöttek hamarabb, a fiúk csak azután két órával. A lányoknak szép, hosszú verseket mondtam el csalódott szerelemről, melyen nagyon elgondolkoztak; míg a fiúk nem voltak, szép csendbe hallgatták mondókáimat. Ahogy a fiúk jöttek, zajosabb lett a terem, volt, aki külön csoportban a maga ügyeit tárgyalta, mások körülöttem csoportosultak, azoknak kellett mondjak bikket-bakkot, s ezek voltak életem cikcakkos darabjai.” (Győri K. 1975: 199.) Egy ilyen eseményt a következőképpen örökített meg: „Vasárnap este volt, olvastam, a lányok kértek, olvassak nekik valami szépet. Előkaptam Kinizsi Pál történetét, a Mátyás király idejéből volt, olyanforma szép vers, mint a Toldi Miklós története, csak a Toldinál nem volt szerelem, csak a nagy vitézség. Kinizsi vitéz is volt, szerelmes is volt a fővezér, Magyar Balázs egyetlen lányába; persze, az is halálosan szerette Kinizsit. Nagyon tetszett a lányoknak.” (Győri K. 1975: 191.)

Győri Klára harminc éven át mesélt hallgatóságnak. A történeteit hallgató asszonyok nem igényelték a tündérmesét. Az apától tanult tündérmeséket rendre kihagyta a repertóriumából. Így jutott el a novellisztikus és a tréfás meséhez, mivel sok „összebúvás” és „huncutkodás” van bennük. A mesék mellett a tréfák és a helyi történetek, a személyes élmények, az igaztörténetek váltak a repertórium részévé. A táncházban a legények érkezése előtt a lányok szívesen meghallgatták a tündérmeséket. A legények megérkezése után már csupán vaskosabb tréfákra került sor.

A falusi mesemondásnak számolnia kellett a gyerekekkel is. Az ő érdeklődésüket nem mesemondók, hanem általában a szülők, nagyszülők elégítették ki, állatmesékkel, varázsmesék leegyszerűsített változataival, élménytörténetekkel. Ketesden a gyermekeknek kényszerből mondtak mesét. Ezek a mesék rövidek, egyszerűek kellett hogy legyenek. A gyermekek viszont szívesen vettek részt a felnőttek mesemondásán, s utána maguk is próbálták reprodukálni a hallottakat. (Kovács Á. 1944 I.: 32.) A kereki Koczka Sándor nevelő szándékkal mesélt gyerekhallgatóinak. Szerinte „a mesékből valamit mindig lehet tanulni, attól függ, mikor és hogyan mondom.” Szilágykrasznán a családi körben elmondott mesék a gyermekek szórakoztatására vagy okítására szolgáltak. E célra a rövidebb állatmesék, tanítómesék, valamint a beugrató és a csali mesék voltak alkalmasak (Mitruly M. 1999: 5).

Az életkor változásával a mesemondó meserepertoárja kicserélődik. A gyerekkorból a legénykorba, legénykorból a felnőttkorba való átmenetet Kovács Ágnes írta le. „Lassanként legényekké cseperednek s egészen más »mesék« kezdik foglalkoztatni őket. Legtöbbjük szerelemről szól, vagy valamilyen nem is olyan ártatlan csínytevésről tréfás

hangnemben. Nem minden ügyesen mesélő gyermek esik át ezen a korszakon, a szemérmesebbje visszahúzódik a nem túlságosan finom történetektől. Nem állíthatom, hogy a ketesdi legények, leányok előtt túlságosan nagy becsülete volna az ilyennek, de megszólják a túlságosan csúf szájúakat is.

Mikor a legény megházasodik, megkomolyodik. El-eltréfál ugyan szívesen a menyecskékkel, de közben érdeklődése mind jobban a ketesdi életmóddal oly ellentétes hősi kalandokról szóló mesék felé fordul. Ez a leghosszabb korszak, 25 és 55 között. Vannak olyanok is, akiknek később sem hagy alább a tréfás kedvük, mint pl. Cseke Mártonnak vagy Kokas Ferencnek. Az ilyen mesemondók azután a helyzetkomikumot, a képtelenebbnél képtelenebb ötleteket öntik annyira-amennyire összeálló formába. Náluk nem annyira érdekes kalandok szép formában való előadása a fontos, hanem inkább a figurázásra való alkalmat igyekeznek minél tökéletesebben kihasználni.

50–60 éven túl kezdenek kihalni a mesemondó mellől a cimborák. Az újonnan felnövekvők új meséket hoznak, az öregekére nem igen kíváncsiak már, csak az unokák, a gyermekek. Ezeknek vagy inkább csak maga-magának mondogatja kedvelt meséit, míg csak képes az agya a megszokott mondatokat egymás mellé rakogatni. Évről évre fogynak a »szép« meséi, rövidülnek, idomulnak az apró hallgatókhoz.

A nők a mesemondás szempontjából megmaradnak mindvégig gyermeknek. Ha van is bizonyos fejlődés, ez csak formai: a 16–17 éves nagyleányok tökéletesebben mondják el azt a rövidke, többnyire állatmesét, mint az iskolások, azon túl azonban nem igen jutnak. A férjhezmenés előtt és után akármennyire is foglalkoztatja őket a szerelem, az erotikus trufákat meghallgatni még csak meghallgatják – egyikük-másikuk nagyon is szívesen –, de nekik maguknak nem illik ilyeneket elmondani. Jönnek nemsokára a gyermekek, majd az unokák s előveszik megint a lenézett kis meséket, legendákat, hogy elaltassák velük az apróságokat. Bó Ketesden a gyermekáldás, van kit dajkálgatni holtig.” (Kovács 1944. I.: 49–51.)

A mesemondást közösségi szabályok, társadalmi konszenzusok szabályozták. A mesemondó–mesehallgató szerepeken túl a mesemondás a nemi szerepeket is igénybe vette. A kisgyerekek meséi a fantasztikus, az állatokat szerepeltető történetek voltak. A felnőtt férfiak történeteiben vagy az erotikum, vagy a vaskos jelleg, vagy a borzalom volt jelen. A nők kíváncsisága a regényesség, az érzelmesség irányába fordult. A valóság felé való tájékozódásban a gyerekek történetei a társadalmi környezetet, a nőké a helyi világ szenzációit, az élet prózai fordulatait, a férfiaké pedig a történelmi és a világjárás tapasztalatot részesítették előnyben. Ezeknek a határoknak az átjárása illetlenségnek számított.

Ugyanakkor nem lehet említés nélkül hagyni a mese, a mesemondás státusában bekövetkezett változást. Az utóbbi évtizedek során a népmese a gyermekkultúra részévé, a mesemondás a szülők, nagyszülők és pedagógusok feladatává vált. Míg korábban a mesemondást tekintély övezte, utóbb anakronisztikus cselekvésnek, időpazarlásnak minősült át.

A mesemondás dramaturgiája

E kérdésben Berze Nagy János összefoglalását idézzük először. „A nép fiai sem egyformán jó mesemondók. Vannak esetlen, félszeg, rossz emlékezetű mesemondók, akik a hallgatóságot inkább untatják, mint szórakoztatják; vannak azonban olyan művészi készségűek, akik akár éjjelig is le tudják kötni hallgatóik figyelmét, mint úri renden a jó anekdotázók. Ezeknek – legalább ebben az irányban – nagy a tekintélyük is. Az ilyen mesemondók már hangjukat is a mese tárgya szerint választják meg, hallgatóikat mesélés közben meg-megszólítják; képzeletben magukkal ragadják, valószínűvé teszik előttük a valótlan s hihetővé a hihetlent. Ha a mesében valamit verses, dalolható alakban őriz a hagyomány, azt annak a dallamával együtt adják elő, ha még tudják s az éneklést nem szégyenlik. Sokszor a mese végén, mikor a záróforma tréfás lakodalmi jelenetével az egész mesét csattanóval akarják végezni, kiválasztanak a hallgatóságból valakit, akinek nevetségessé tétele következményekkel nem jár, a vidám jelenetnek azt is szereplőjévé teszik. [...]” (Berze Nagy J. é. n.: 226–227.)

A mesemondónak az előadás idején tapasztalható kinezikus viselkedésére a Fedics Mihályt hallgató Ortutay Gyula figyelt fel. Az előadásmód által létrehozott hangulatot „dramatikus feszültségnek” nevezi (Ortutay Gy. 1940: 100). Pandur Péter habitusát jellemezve írta Dégh Linda: „Mese közben egész színtársulat lakik benne. Sajnos, képtelenség leírni, hogyan személyesíti meg hőseit. Aki hallott mesélni, talán el se tudná képzelni másképp a kezét-lábat csókoló, hízelgő cigányt, a körmönfont obsitost, a finnyás királykisasszonyt és számtalan alakját, mint ahogy ő szerepelteti.” Előadásmódjába drámaiságot visz, „talán többet is, mint amennyit általában paraszti mesemondóknál tapasztalhatunk, akikben bizonyos drámai készség természetesen megvan.” (Dégh L. 1942 III.: 92–95.) Később Balassa Iván is szóvá tette, hogy bizonyos epikus történetek a „drámai feszültség”, a „drámai előadás” révén bilincselik le közönségüket (Balassa I. 1963: 28). Kovács Ágnes hasonló tapasztalatát tette közzé Ketesdről: „A jó mesemondó Ketesden színházat pótol. A szavak képzelgető, elképzeltető ereje itt még olyan nagy, hogy nyomukban maguk előtt látják az egész történetet s csak úgy valóságnak fogadják el, mint mi, ha belemelegszünk, a filmet. Izgulnak a hőséért, mindegyre közbeszólnak, biztatják, helyeslik vagy helytelenítik cselekedeteit, s megnyugodva távoznak, ha a mese végeztével a boldog házasság révébe jut.” (Kovács Á. 1944 I.: 78.)

Ilyen előzmények után, 1964-ben Sándor István vetette fel a kérdést, hogy beszélhetünk-e a „mesemondás dramaturgiájáról”. Érvelésében nagy szerepet játszik a mesemondó adottsága, a történetmondás idején a szüzsével való azonosulása. Idézzük: „A meseélmény – hasonlóan minden művészi alkotásra ösztönző élményhez – az előadó egész valóját megmozgatja, hullámlásban tartja, természetesen azok között a korlátok között, amelyek egyrészt a paraszti élet sajátosságaiból, másrészt a reprodukció tényéből következnek. A mese sajátos »varázsa« valójában inkább a mesemondó varázsa, aki a szöveget a maga egész mivoltával élményszerűen tolmácsolja. Az élő beszéd itt csak a vezérszólamot, a dallamvonalat képviseli, az összhatás kiváltásában a beszéd közlő funkcióján túl

valamennyi eszköz figyelembe jön, amelyek által az egyéniség környezetével kapcsolatba lép.” (Sándor I. 1964: 526.) A szerző a mesemondó rendelkezésére álló eszközök három csoportját azonosítja.

1. Az akusztikus eszközök „hangszín és a beszédmelódia, a ritmus és a tempó, a hang »fekvése«: magassága vagy mélysége, dinamikája: erősebb vagy halkabb hangsúlya – egyaránt szerephez jut az előadásban, funkciót kap a mondanivaló s annak érzelmi tónusa érzékeltetésében. A nyelvi-stiláris mozzanatok mellett a kimondott szavak zenei elemeinek, akusztikus színeződéseinek is megvan a jelentőségük a mesemondói hatások kiváltásában.” (Sándor I. 1964: 527.) 2. A mimika. „A szöveg hangulati hullámozása is észrevehető a mesemondó arcán. Ilyen szempontból legjelentősebb a szem és a száj szerepe. A szem a pupillák szűkítése vagy tágítása, a tekintetnek bizonyos irányba való szegezése mellett a szemhéjak felemelése, szűkítése vagy teljes lehunyása, valamint a szemöldök össze- vagy felvonása által számos érzelmi állapot vagy jellembeli tulajdonság kifejezésére alkalmas. A száj össze- vagy széthúzása, az ajkak biggyesztése, csücsörítése, fogaink közé harapása, tátva tartása, a rágás, a nyelv-öltés, a fogak felvillantása vagy csikorgatása stb. – hasonlóképpen erőteljes expresszív eszközök. De a fejnek előre, hátra vagy oldalra hajtása, fel- vagy jobbra-balra mozgatása nem kevésbé sokatmondó. A mimika kérdései így adva vannak a mesemondó előadóművészetének tanulmányozása szempontjából is.” (Sándor I. 1964: 526.) 3. A harmadik csoportba a gesztus eszközei tartoznak. „Legnagyobb szerepet természetesen a mesemondó keze, főként ujjai kapnak; de alkalmilag a láb is jelentőséghez jut. Végeredményben azonban egész testtartása – egyszer büszkén vagy bátran kihúzódva, munkára vagy küzdelemre előrefeszülten, másszor fáradtan vagy aggódva összegörnyedve, olykor támadólag, majd védekezve – a mondanivaló tónusát szemlélteti.” A szerző a gesztusok funkciói között a következőket azonosítja: a. az utánczás vagy ábrázolás, b. a szimbolikus mozdulatok (érzések, állásfoglalások kifejezése), c. asszociatív mozdulatok (rámutatás a környezet tárgyaitra, személyekre), d. magyarázó mozdulatok. (Sándor 1964: 528.) Összegzésként három előadástílust különít el: a. az akusztikus-stiláris mesemondást, b. a vizuális és a c. motorikus típust. (Sándor I. 1964: 530.)

A szerző gondolatmenetéhez ott szándékozunk felzárkózni, ahol azt feltételezi, hogy a történetmondás paralingvisztikai nyelve sajátos kulturális viselkedés.⁵⁸

A ketesdi Máté György Bálint előadásmódját Kovács Ágnes figyelte meg és rögzítette. „A hallgatóság nemcsak »látja« a mesét, hanem részt is vesz az eseményekben. Tudatos célja is a mesemondónak, hogy ez bekövetkezzék, hogy komoly, figyelő szemek vegyék körül. [...] Nemcsak mondja, de hangszínnel is jelzi, hogy férfi beszél vagy nő, öreg vagy fiatal. Szelíden, csendesen beszél az öreg király, sipítoz a boszorkány, keményen szól az

⁵⁸ Sándor István azt a kérdést is felveti, hogy a mesemondás paralingvisztikai eszközei rokonságban lehetnek-e a színjátszó gyakorlattal, a varázsló rítusokkal (Sándor I. 1964: 545). Leopold Schmidtet idézve tér ki a különösen a trufákban található eljárásra, amikor a történet egyes epizódját csupán gesztus érzékelteti (Sándor I. 1964: 547). A témához még: Faragó J. 1974a, Kovács Á. 1974. Legutóbb Raffai Judit tekintette át egy mesemondó előadásának nem verbális jeleit (Raffai J. 2001).

ifjú hős, édesen, kedvesen a királykisasszony, ravaszkodva a szolga. Veszekedik, káromkodik, enyeleg, ahogy a helyzet megkívánja. A leíró részletekben, ahol a vágatató lóról volt szó, gyorsan, szaggatottan ejtette a szót, mikor meg az óvatosan lépkedő macskáról beszélt, lehalkította a hangját, meglassította a tempót, észre ne vegyék a királyi palota őrei. Mozdulatokkal is jelezte az eseményeket. Megmutatta, hogy az öreg király hogy harapdálta a kolbászt, Muki hogyan csavarja össze a kertjét, felállt s attól kezdve, hogy a beszéd a harmadik személyből áttért az elsőbe, végigjátszott mindent. Hallani lehetett a hangján, hogy messziről kiabál a szomszédval – pedig ez a valóságban ott ült mellette. Kézmozdulattal mutatta, hogyan töltötte rá a fejére a levest, míg a szomszéd sapkáját is levette annak a bizonyására, nincs azon egy szál haj se, úgy leforrázta.” (Kovács Á. 1944: 36.) Egy ifjú mesemondó „végigugrálta, kiabálta” egyik mesét. Mikor ezt társai kifogásolták, kipirulva védekezett, hogy így kell előadni (Kovács Á. 1944 I.: 41).

„Vérmérsékletétől függ, mennyit mozog. Még az élénkebbek is, mint például Bálint György, többnyire ülvemaradnak, kéz- és fejmozdulattal, testi tartással jelzik csak az eseményeket. Mikor a hős táltosparipáján repül, a mesemondó térde összeszorul, kezét ökölbefogja, még arcizmai is megfeszülnek. Úgy ül a padon, amint ahogy vágatató lovon szokás. Vízi Sándor meséjének elmondásakor például, mikor a kocsis megfogja Ó Dalinét és csak félkézzel hajt, Bálint György is átölelte szomszédját az egyik kezével, a másikat pedig összefogta, ahogy olyankor szokás, mikor egykézben van a gyeplő is, meg az ostor is. Arca mindig a mindenkori szereplő lelkiállapotát tükrözte. Mikor ez szomorú volt, ő is lehajtotta a fejét, mikor haragos, ő is összeráncolta a szemöldökét, ha vidám, mosolygott ő is nagy fekete bajusza alatt. Párbeszédeknel villámgyorsan tudott átmenni egyik hangulatból a másikba. Remekül megjátszotta például Bruncikk királyfi meséjének az elejét. Keserű és haragos volt az arca, mikor az öreg király beszélt, riadttá vált a pillantása s behúzta a nyakát a két vállá közé, mikor a két nagyobb fiúra került a sor. Mikor Bruncikk a terembe lépett, egyszerre elsimultak a vonásai, tekintete nyílt lett s egyenes s sokkal határozottabb hangon szólalt meg, mint ahogy eddig beszélt. Hangszínnel is jelölte általában a szereplők nemét, korát, társadalmi helyzetét, pillanatnyi hangulatát vagy az események tempóját. A haragos öreg király mélyen, érdesen, szaggatottan ejtette a szavakat. A szerelmi jeleneteknél átforrósodott a hangja, majd rekedtté és suttogóvá vált (például mikor Bruncikk királyfi megpillantja a meztelen lányt az aranyos bölcsőben). Felszabadultan felujjongott, mikor nyakába borult a királykisasszony Vízi Sándornak. Ó Daliné úgy sápirozott, óbégatott, hogy akármelyik ketesdi vénasszonynak becsületére vált volna. Általában közömbös arckifejezéssel, mozdulatlanul ült, csak a szeme járt. Az elbeszélő részeknél csak olyankor élénkült fel, ha egy vagy más különösen tetszett neki, mikor például női szépséget kellett leírni. Amint azonban hosszabb párbeszédhez érkezett, villant egyet a szeme, s már benne is volt a játékban. Ha az ember lehajtotta a fejét, az volt a benyomása, mintha két-három ember társalogna, vitatkoznék. Korpos Mártonhoz már a koránál fogva sem illettek az efféle mókák. Fiatal korában csöndesebb természetű ember lehetett, de azért ő sem ült merev, kifejezéstelen arccal. Ha szép, kellemes részhez érkezett, egész lényéből áradt a derű; komor lett, ha valami gázságról volt szó. Az ő hangja is keménnyel

vált, ha bátor ifjú hős beszélt, s olykor-olykor egy pajzán mosolyt is megengedett magának. Különösen elemében azonban akkor volt, ha bölcs és jóságos királyról beszélt. [...] Oly méltóságosan ült színehagyott, kék puszlijában a festetlen fapadon, mintha királyi palástban, koronával fején országokat kormányozna. A gyűjtőnek az volt az érzése, valóban királlyal ül szemközt, akinek szavakból, szépen csengő mondatokból van ragyogó birodalma.” (Kovács Á. 1944 I.: 72–73.)

A havason mesélő Kurcsi Minya a körülményekhez alkalmazkodva alakította ki a mesemondás során alkalmazott testtechnikát. „Minya bácsi általában nem világosban, hanem félhomályban, sötétben mesélt. Ez a magyarázata egyik azonnal szembeötlő, furcsán ható előadói sajátosságának: nem gesztikulál, és nincs mimikája. Három és fél évtized alatt megszokta, hogy kihúzott felsőtesttel, mozdulatlanul, szinte mereven üljön, hisz kézmozgása, arcjátéka a félhomályban nem érvényesülhetett; a rossz világítástól függetlenül, a fekvőhelyükön heverő, el-elgyökintő hallgatók az előadóművészet ilyesféle eszközeit amúgy se nagyon méltányolták volna. [...] Kézenfekvő, hogy nem gesztussal, hanem hanggal dolgozik. Suttogást, halk sóhajt nem ismert; elejétől végig emelt és erős hangon ad elő. Érthető ez, hisz egy-egy nagy kalibában húsz-harminc hallgatóhoz kellett szólania, s hangerővel is ébren tartotta figyelmüket, hogy az álom mezsgyéjén át ne lépjenek. Szónokolva mesél, hangját változatosan használja; amikor elemében van, a mesét végiglelkessé és végigkiabálja. Ha a hőst bánat vagy öröm éri, hangja patetikusán még magasabbra szárnyal, majd érzelmileg telítve elfátyolosodik, megcsuklik, szemébe könny szökik. A tisztára leíró, elbeszélő részek is patetikus, szónokias színezetet kapnak előadásban.” (Faragó J. 1969: 54.)

Koczás Sándor sem épített ki sajátos mesemondói technikát. Nem volt jellegzetes mimikája, sem gesztusnyelve. A tréfás meséket is teljes komolysággal adta elő. Előadás közben sosem nevetett. György Ignác kevés embernek is lelkesedéssel, gesztikulálva mesélt, az előadást mimikával kísérte.

Dávid Gyula az akusztikai stratégiát érvényesítette. „A mesélés tudomány. De egy szaválás is: egyik szóból kihozni másikat, kell fejleszteni a mesét. Tehetség kell hozzá. Ez olyan, mint az olyan muzsikás, aki csak ráteszi a kezét a vonóra, s jobban muzsikál, mint aki húsz évet tanulja. Mert annak a muzsikálása édesebb. A Jóisten ad erőt hozzá. Úgy van a mesével is.” (Nagy O. 1988: 7–8.)

Simon Benedek előadásából hiányzott a dramatizálás, a gesztikuláció. „Hótkomolyan beszélt, el nem húzta vóna a száját.” (Geréd G. 2000: 267.) Hangjával jelezte a feszültséget, a párbeszédet.

Ezen túl azonban keveset tudunk arról, hogy a különböző szövegtípusok előadása milyen fizikai-biológiai habitusokat alakított ki. A magyar mesekutatás nem örökölt meg sem mágikus-rituális, sem drámai előadói stílust. A feljegyzések szerint a mesemondó általában ül, hallgatóságával szembefordulva adja elő a történetet.

A mesemondás mint beszédesemény

A hajdani falu lakói nap mint nap találkoztak, ismerték egymás gondját. Találkozáskor hamar kifogytak az újdonságokból. Ketesden ilyenkor így szóltak:

- Hazudjunk egyet, Gyuri!
- Hazudjunk. (Kovács Á. 1944 I.: 78.)

Ugyanebben a kalotaszegi faluban a kukorica fejtésekor is mesét hallgattak. „Összehív tehát a gazda aszerint, hogy mennyi kukoricája és mennyi kisüstön főtt pálinkája van egy évben, háromszor-négyszer tíz-húsz embert, többnyire rokont, szomszédot. Ki-ki maga mellé vesz zsák csövestengerit, a lába közé egy csebet vagy kosarat s megindul a munka. Rendszerint akad a jelenlevők között valaki, aki jól tud mesélni, az azután közóhajra ad-dig mondja a mesét, amíg ki nem fogy a zsák, meg nem telik a cseber, kosár. Mire vége a tengerinek, vége a mesének is.” (Kovács Á. 1944 I.: 27.) Korábban kukoricamorzsoláskor eloltották a lámpát, a parazsat a szoba közepére, a földre hordták, s azt körülülve morz-solták a kukoricát (Kovács Á. 1944 I.: 36).

A havasi mesemondás leírása szerint a mesemondó szertartásosan kérette magát. Ha kötélnék állt, egy este legfőljebb két mesét mondott el. „Ha kötélnék állt, a várakozás iz-galmával fészkeltek magukat helyükön kényelembe. Valaki felszította a tüzet. *Csont, em-berek!* – kiáltotta Minya bá hangosan. – *Leves!* – feleltek rá kórusban, ami azt jelentette, hogy mindannyian figyelnek. [...] A jó mesemondót néma csendben hallgatták; ha valaki szólt volna, lepisszegték. Mindannyian fekvőhelyükön heverték, csak a mesemondó ült. Amint érezte, hogy többen alusznak, ismét »csont«-ot kiáltott. Az ébren lévőek válaszol-tak, sőt ilyenkor az alvók egy része is magához tért. Ha úgy volt az egyezés, hogy nem szabad aludni, akkor fel is költötték őket. [...] Amint az idő haladt, a közbe-közbeszűrt ellenőrző kérdésre a felelet mind gyengébben hangzott, s végül teljesen elhalt; mindenki aludt. Most már a mesemondó is abbahagyta, és nyugovóra tért. Másnap este megállá-pították, hogy a többség a cselekményt meddig tudta követni, s a mesélő onnan folytatta tovább. Egy este általában egy, legfőljebb két mesét mondott.” (Faragó J. 1969: 17–19.)⁵⁹

A gernyeszei mesemondó, Berekméri Sándor a mesékhez kapcsolódóan szintén gyakran mesélt személyes élményeiről. A gyűjtő örökölte meg a következőket: „Mese-mondás előtt vagy a mese végeztével gyakran beszélgettünk. Életének eseményeiről, szü-leiről, testvéreiről, katonaéveiről, frontélményeiről ugyanolyan színesen, lebilincselően tudott mesélni, mint a királyfiakról, táltosokról.” (Szabó 1977: 7.)

A meséknek a személyes tapasztalatok felé közelítését örökölte meg Tófalvi Zoltán. „István Laji nagyapám, Lőrincz Zsiga Laji bá, s Olá Minya keresztapám. Azok, amikor ide összegyűltek, s mind a hárman pipáltak, s szortyogtatták a pipákat, s pöktek egyet-egyet akkorát, hogy olyan lábakat eresztettek, mint a pók, s azok a lovakról beszéltek, egye-bet nem beszéltek soha semmit.” (István Lajos sz. 1920. Korond) „Esténként volt olyan,

⁵⁹ A figyelem ellenőrzésének ezt a módját Berekméri Sándor is gyakorolta (Szabó J. 1977: 19).

értette-e, éjfélig is, mind meséltek az öregek. Beszélték a sorsokot, az egyik, s a másik beszélt, hogy mit csináltam, hol jártam. Egyik mit látott, másik mit látott, arról beszélgettek.” (Bíró Dénes sz. 1905. Alsósófalva) „Hát itt voltak azelőtt olyasmik, hogy elvitték a tehennek a tejit. Aztán visszahozták, s ehhez hasonló... S a másik éjszaka jött, itt például van egy utca, kicsi utca, jött felfelé, van egy kicsi temetőkert. Mikor jött felfelé, éjfélekor, látta, hogy úgy megnőtt a sírkő, hogy meghajlott az ég alatt... No, ilyesmiket beszéltek, hogy ilyen látomásokat láttak. A másik látott, hogy valamihez hozzahajított éjszaka, aztán betaszították a házba, hogy három hétig feküdt az ágyba. No, ilyesmiket beszélgettek, látomásokról, s ördög-boszorkány viszonylatokról, tetszik tudni.” (Bíró Dénes sz. 1905. Alsósófalva) (Tófalvi Z. 1998: 5.)

Aranyosszéken a beszédeseményen belül a makroszövegek szerveződésének több stratégiáját sikerült azonosítanunk. Egy bágyoni beszélgetés a történelmi múltra való emlékezéssel indult. A két világháború, a kollektivizálás eseményeinek felidézése után a jelenlévők a maguk által kezdeményezett és követett asszociációs út mentén előbb az általuk ismert személyekről szóló vagy a faluban hallott hiedelemnarratívumokat, majd helybéli személyekről szóló anekdotákat idéztek fel. A gyűjtő látogatását az emlékezésre való felszólításként értelmezték. Ezért a beszélgetés szövegbázisát ösztönösen a múlt sajátította ki. A múltat a férj és feleség az alábbi szemantikai mezőben konstruálta meg: a családtagokkal megesett „történelmi” események, a település, a régió közelmúltjának eseményei, a közelmúlt irreális (babonás) eseményei, a közelmúlt eseményeinek anekdotikus megjelenítése.

Egy torockói halottvirrasztó makroszövegének szerkezete a következőképpen alakul. A beszélgetés elsődlegesen a halottra irányul, a narratívumok a halott biográfiáját konstruálják meg. A narratív szövegben nagyobb terjedelmet és intenzitást kapnak a halált megelőző és kiváltó betegeskedések, a haldoklás körülményei. A narratívumok szólhatnak a halott jótetteiről, sikereiről, kudarcairól, szenvedéseiről, családtagjairól. Ehhez a témához asszociálódik a halott hozzátartozóiról, a halálközeli élményekről, a betegségekről, gyógyulásokról, kórházi körülményekről való beszélés. A virrasztási beszélgetés bázisa tehát a halott biográfiája. A szövegbázis a beszélgetés során a halálról való tudás és vélekedések, a friss eseményekről (betegségek, gyógyulások) való tudás megosztását, ki-egyenlítését teszi lehetővé.

Bármelyik narratív szövegtípust nehéz lenne különválasztani a vele egyazon kontextusban, beszédeseményen belül elhangzó egyéb narratívumoktól. A mesemondás egyik irányban affinitást mutat a friss szenzációk, napi aktualitások megbeszélésével. Másik irányban a történelmi, a lokális, a családi és a személyes emlékezet narratívumaival érintkezik (élménytörténetek, igaztörténetek, történelmi mondák). Fiktív, irreális jellege révén pedig a hiedelemmondákkal áll közeli kapcsolatban. Ugyanakkor a felnőttek körében a mese folytonosan érintkezett az olvasmányokkal, az újsághírekkel, a regényekkel és a ponyvanyomtatványokkal. A narratívumok általában a közvetlen környezet és a nagyvilág, a valóság és a fikció, az élet és halál, a lehetséges világok, a jelen és a múlt határát virtualizálják, teszik átjárhatóvá. Gyakorlati szerepük a csoportidentitás folytonos

újráfogalmazása, felmutatása, a térben, időben, társadalmi mezőben való eligazítás. A hagyományos életmodellek és mentalitás (gazdálkodás, viselkedési minták, életbölcse-ségek) átadásában nagy szerepe van a narratív módon szerveződő genealógiai emlékezet-nek, a lokális történelemnek.

A történetmondás mindig a beszédhelyzet által előírt és megengedett narratív viselke-dés alapján történik. E viselkedés normái között szerepel a beszélgetésben való részvétel-re vonatkozó előírás, a felelősség elve, a közös platform tiszteletben tartása, a társalgás-hoz való hozzájárulás explicit és releváns jellegére vonatkozó előírás. Az előbbi példák azt bizonyították, hogy a narráció tematikus asszociációk, a szövegbázis mentén szerveződik. Ez azonban nem az egyedül követhető narratív stratégia. Olykor a narratív struktúrák szerkezeti egyezései asszociálják egymás mellé a történeteket (rémtörténetek, sikertörté-netek, viccmondás).

A mese és az igaztörténetek (hiedelemmondák) közötti határ átjárhatóságát jól bizo-nyítják azok a torockói gyűjtemények, amelyeket tanulók készítettek el a kolozsvári uni-tárius kollégium pályázatára. Az MsU 1579/1 jelzetű, *Népmese gyűjtemény* című pálya-munka tizenkét történetének mintegy fele helyi hiedelemszöveg.⁶⁰

A mesemondás ugyanakkor a felnőttek részéről a gyermek felé irányuló szoci-alizációs aktus volt. Az ilyen funkciójú mesélést a családban a szülők, a nagyszülők, a szomszédságban az idős személyek biztosították. Ebben az esetben a mesék egyazon mikrokontextusban hangzottak el a találósokkal, a mondókákkal, a felnőttek által iskolá-ban, műsoros összejöveteleken memorizált versekkel, erkölcsi regulákkal, az imákkal, a család-történelem epizódjaival.

A mesemondást az életformában, mentalításban és a mindennapok kultúrájában be-következett változások erősen érintették. Megrövidültek és megritkultak az együttléti al-kalmak. Az emberek szűkszavúbbak, zárkózottabbak lettek.⁶¹

A felnőttek fokozottabb igénybevétele, a házon kívül végzett hosszú műszak, akárcsak a fiatalok más irányba történő orientációja felszámolta a többgenerációs szórakozási for-mákat. Ugyanakkor megszűnt a felnőttek, az idősek tudásának vonzereje. A mesemondás folytonosságának megszakadását az unokáknak a nagyszülők környezetéből való kikerü-lése okozta. A népmesével a kiskorúak többnyire szervezett oktatás keretében ismerked-nek meg, és mindössze alacsonyabb életkorban azonosulnak vele. A gyűjtés során többen is szóvá tették ilyen jellegű tapasztalatukat. A gyermekek figyelmének lekötése érdekében a nagyszülők kénytelenek voltak változatos meseanyagot megismerni, olvasáshoz folya-modni, lemondani a tündérmesékről. Többen ismerték be a tévével szembeni kudarcu-kat. „Nagyobb kultúrával bír a mai gyermek, mint amikor mi voltunk. Nekünk nem volt semmi. A faluban volt két rádió. A papéknak és az állomásfőnöknek. És mentünk vásár-nap délutánonként mint gyermekek, és hallgattuk a rádiót, hogy milyen szépen énekel.

⁶⁰ A kézirat a Román Akadémia kolozsvári fiókkönyvtárának kéziratárában található.

⁶¹ Az érzések, az emlékek, a tapasztalatok nyilvánosság előtti elhallgatását Böckmann teszi szóvá (idézi H. Bausinger 1982: 42).

Amég észrevettek.” (Fodor László sz. 1928, Sinfalva) „Egy szép mesével sokkal többre mennének, mint a televízióval.” (Dengyel Irén sz. 1935, Kövend) Ugyanitt említhető az intézményesített, iskolai és óvodai oktatásnak a helyi hagyománnyal szembeni közömbösége vagy ellenséges magatartása. Az oktatási keretben használatos narratívumok (mesefeldolgozás, irodalmi mese, irodalmi művek, művészek, tudósok biográfiája stb.) a fiatal egy virtuális társadalmi csoporthoz közelítik, s elszakítják saját környezetete narratív hagyományaitól.

Természetesen, a történetmondás nem tűnt el az aranyosszékiek életéből. A történetmondás alkalmi módosultak s ezzel együtt a történetek is változtak, tréfásabbá, realiztikusabbá váltak. Az emlékezetből való mesemondás helyét pedig átvette a meseolvasás, a mesének a tévől való követése. A helyi emlékezetet és értékrendet újratermelő, az elődökkel kapcsolatot tartó narratívumok helyett a földrajzi horizontot megbontó, az aktualitást forgalmazó történetek váltak népszerűbbé.

Mese és realizmus

Nagy Olga több esetben jelezte, hogy a mesemondó történelmi elbeszélésnek, régen élt hősök tettei elbeszélésének tartotta a mesét. A marosvécsi Dávid Gyula vélekedett ilyenképpen: „A mese történelem, régi vitézek és hősök igaz tetteiket mondja el, mert ebből tanulják meg a mai emberek, hogy milyenek is voltak régen... Ma már nincsenek ilyen vitézek.” (Nagy O. 1988: 7.) Ezt a meggyőződést egyik mestere, Bumburi János alakította ki benne: „Egy öreg kovács, Bumburi János azt mondta, mikor bejött: Az én meséim igazak. Mert ez valamikor igaz volt. Mert az nem létezik, hogy csak így meséljük, ennek kellett legyen valamikor nyoma. Mert ha nem lett volna nyoma, akkor nem lett volna beszéd se róla.” (Nagy O. 1988: 13; ugyancsak Nagy O. 1997: 157.)

A koronkai Cifra János is azzal a meggyőződéssel adta elő a meséket, hogy azok hősei történelmi hősök, „megszentelt vitézek”. „Vannak ugyan olyan tréfás mesék is, de én igazán azokat a szép meséket szeretem igazán: királyfiúkról, szerelemről, küzdelemről.” (Nagy O. 1991a: 11.) „Hát ha nem lenne igaz, s nem lett volna igaz, hát ejsze nem is mesélnénk róla. Mert hallgassa meg: miük okosok vagyunk, de ezelőtt is voltak okos emberek.” (Nagy O. 1991a: 16.) A mérai Boros Hicsi János a mesékben a történelmi tapasztalat átörökítését látta. A történelmi példázatok előadása pedig komolyságot követel meg (Nagy O. 1975: 632).

Szintén Nagy Olga tett kísérletet a népmese és az „archaikus tudatszint” kapcsolatba hozatalára (Nagy O. 1975). A mesemondókat és a közösségeket a „tudatszint” alapján csoportosította. Az archaikus tudatszintű közösségek (Méra, Szucság, Mezőbánd) a mesei fantasztikum formájában a népi vallásosság elemeit éltetik tovább. Ilyen elemek a mitikus szereplők (tündér, boszorkány, táltos), mágikus tárgyak és cselekvések (a mágikus erejű tárgyak, varázsszavak, rontás, ördöggel kötött szövetség), a mitikus tér és idő. Mezőbádon a mesék a hiedelemtörténetek laza kapcsolódásból szerveződnek. A

marosvécsi Dávid Gyula meséi archaikus elemeket őriztek meg. Cifra János hősei mitikus jegyeket hordoznak, életüket pedig a sorsszerűség határozza meg. A mérai Csurka János hitt a hiedelmekben, hogy hőseinek sorsát a mágikus erő befolyásolja. Meg volt győződve bátyja táltos voltában. Édesanyjuk lisztjét és olaját Feri újra és újra megsaporította. A vásárban vásárolt tehén árát visszaszerezte édesapjuk pénztárcájába. Marosán András mérai mesemondó szemtanúja volt annak, amint falujuk egy javasasszonya ördögöt űzött ki keresztanyjából, a rá hallgató ördögsegítőkkal. Ezek a „szolgák” egyéb munkáiban is segítettek (Nagy O. 1991: 685). A szintén mérai Árus András, a vak cigány, 68 éves volt a gyűjtéskor. Nem tett különbséget a népmese és a hiedelemmonda között. Szerinte a mesei lények (táltos, óriás, sárkány) létezők voltak (Nagy O. 1996: 10). A marosszentkirályi Ádám Ferenc meséje, a *Táncolni járó lányok*, a táncot boszorkányszombatként jelenítette meg (Nagy O. 1997a: 547). A cigánymesékben gyakoriak maradtak a varázsszövegek, a varázsszerek, a varázscselekvések. Hős és táltosló vérszerződéssel fogadnak hűséget egymásnak (Nagy O. 1997a).

A másik csoportba tartoznak azok a közösségek (Marosszentkirály), amelyek megkérdőjelezték a varázsmesék igazságértékét. A mese egyedüli funkciója a szórakoztatás.

A népmesének a lokális életvilággal való kapcsolatát Kovács Ágnes 1944-ben észlelte. Ekkor jegyzi fel, hogy a varázsmese helyszínében a ketesdi határra, a főszereplőben mesemondó fiatalkori alakjára, a vadállatokban a hűséges házőrző kutyákra lehet ismerni (Kovács Á. 1944 I.: 54). Ezt ismerte írja Nagy Olga: „A mesemondó elsősorban a felnőttek kedve és ízlése szerint mesélt. Ilyenkor a mesélők a tündérmesébe például olyan valóságból vett életképeket szőnek be, a mesét olyan kommentárokkal kísérik, amelyeket a gyermekek unnanak, de amelyek a felnőttek számára való mesélés fontos jegyei. Nem szólva a vaskos, városos »trágár«-nak minősíthető beszúrássokról, amelyek a felnőttek számára a népi humor jellegzetességei.” (Nagy O. 1976: 10.) Szabó Judit szintén kitér arra, hogy a mesemondója hogyan közelítette a mesei szüzséket hallgatói tapasztalatához (Szabó J. 1977: 40–42; továbbá: D. Pop–Nagy O. 1969, Mitruly M. 1999: 8).

A mesemondók racionalizálják a népmesék hihetetlen fordulatait (Nagy O. 1991). A mesékben dominálni kezd a novellisztikus, a tréfás jelleg (antihősök a tréfás mesében), a kalandosság, a racionális megoldás (a hősök tetteinek pszichikai motiválása; realista betétek: párbeszéd, életképek; derűs tolmácsolás: a veszély fitymálása, magabiztoság; mitikus hősök reális környezetben; halandó emberek mesei világban) (Nagy O. 1997: 160–163).⁶²

A megfigyeléseket Nagy Olga Széken végzett gyűjtése idején mélyítette el. Következtetéseit több paradigmában helyezte el: a népmese és a szépirodalom kölcsönhatása; a mesei világvépi racionalizálódása; a népmesék és az igaztörténetek népszerűségének megváltozása. Széken tett megfigyelései szerint a tündérmesék, a legendák a gyermekek érdeklődési körébe süllyedtek; a felnőttek repertóriumában a tündérmesék rovására

⁶² Szabó Judit „a mai kor jegyeit” gyűjti össze Berekméri Sándor meséiből (Szabó J. 1977: 40–42).

dominálni kezdenek a tréfák, a lokalizálódott vándorszüzsék, az igaztörténetek (Nagy O. 1975a: 310).

Nagy Olga két alkalommal értekezett a tréfás jelleg mesékben való eluralkodásáról. A *Hősök, csalókák, ördögök* című esszé azt követi nyomon, hogyan alakul át a mesei hős alakja. A mitikus-vallásos világképbe, a mitikus történetbe illeszkedő mitikus hőst felváltja a demitizált hős, a törvényeket kijátszó, s ily módon győzedelmeskedő kópé (Nagy O. 1974). A *táltos törvénye* című kötet a mitikus, grandiózus, heroikus világgal szembenálló „fordított” világ eljárásait veszi számba (parodisztikus megjelenítés, a groteszk, az irónia) (Nagy O. 1978: 215–315).

A mintegy három évtizedes kutatás kvantitatív eredményeit összegzi az alábbi táblázat (á.m. = állatmese, t.m. = tündérmese, l.m. = legendamese, n.m. = novellamese, tr. = tréfa, i.t. = igaztörténet) (Nagy O. 1976: 5–7)⁶³:

A széki mesekincs	Tipologizálható vándortémák					Helyi témák		Összesen
	Á.m.	T.m.	L.m.	N.m.	Tr.	Tr.	I.t.	
Felnőtt mesélő	7	77	18	25	92	278	243	740
Gyermek mesélő	2	17	–	–	23	8	–	50
Összesen	9	94	18	25	115	286	243	790

Fontosnak tartjuk megismételni a kutató azon megállapítását, mely szerint Széken mindvégig gazdag epikus repertoár volt forgalomban. Ebben viszont a népmesék és a tréfás és igaztörténetek aránya erősen megváltozott (Nagy O. 1976: 5).

A népmesekutatás mindvégig figyelt a mesemondók szépirodalmi tájékozódására. Széki kutatása során Nagy Olga állapította meg, hogy a tréfák és adomák a könyvek közvetítésével jutottak vissza a faluba. A könyvek közül különösen a tankönyvek és a kalendáriumok szerepével lehet számolni. Benedek Elek feldolgozásai, az Ezeregyéjszaka, Grimm, Andersen meséinek átültetései az utóbbi másfél évszázad során sokszor kerültek el az olvasók kezébe. Nagy Olga részletesen mutatja be Boccaccio novelláinak széki változatait (Nagy O. 1975a: 312). Hasonló próbálkozást tesz Szabó Judit (Szabó J. 1977: 44–47, 52–53). Nagy Olga *Táltos és Pegazus* című könyve e téma szintézisét készíti el. Ugyanolyan arányban prezentálja a szépirodalom felől a folklór, a népköltészet felől a szépirodalom felé történő elmozdulást, mint a magas- és a népi kultúrában párhuzamosan meglévő tudatformákat és kifejezésmódokat (Nagy O. 1993).

A népmesék racionalizálódásának kutatása természetes módon torkollt bele az igaztörténet kutatásába.⁶⁴

Istvánovits Márton 1965-ben írta: „A gyűjtők eleve a »klasszikus folklór« alkotásainak rögzítése igényével indultak a terepre [...], nem rendelkeztek a valóság meglátásához

⁶³ A kutatás egy korábbi fázisának adatai: Nagy O. 1975a: 311–314.

⁶⁴ Az igaztörténet mondás további kutatást igényel. Irodalma: Küllös I. 1988, Réthey Prikkel M. 1991.

szükséges érzékkel [...] ösztönös elméleti felkészültségük úgyszólván elzárta előlük ennek az újnak a befogadási készségét.” (Istvánovits M. 1965: 113.) 1962-ben írott tanulmányában Katona Imre említi, hogy az igaztörténetek folklórhoz való sorolása „a kollektivitás szempontjából megkérdőjeleződik.” (Katona I. 1962: 226.) Nagy Olga 1975-ben sürgeti a velük való szembenézést: „megvitatásuk is különleges helyet érdemel” (Nagy O. 1975a: 317). Három kérdést vet fel a szövegtípussal kapcsolatban: valós igénynek felel-e meg az igaztörténet? Népköltészet-e, ha egy személy repertoárjába tartozik? Folklorizálódna-e az igaztörténetek? Az első kérdésre adott válasza: az igaztörténet, a hagyományos műfajoktól eltérően, a személyes élményeket verbalizálja. Másodszor: „az alkotó típusú tehetséges mesemondók [...] mindig rendkívül szabadon bánnak szerkezetileg a hagyományos anyaggal, azt tetszés szerinti formában utánozhatatlan módon formálják.” (Nagy O. 1975a: 320.) Harmadszor pedig, az igaztörténet a lokális tudás részét képezi: „Az igaz történetek kapcsán 1950-ben végzett felmérésem arra kényszerít, hogy kategorikusan válaszoljam meg e kérdést: nem hiányzik a kollektivitás, nem hiányzik a csiszoló szerep, és nem hiányoznak a változatok. Szerencsés véletlen vezetett el annak kipuhatolására, hogy valóban léteznek szűkebb vagy szélesebb körben. Az illető történetek, »híres esetek« annyira közismertek, a közösség figyelmét annyira megragadták, hogy ezekhez jó részben valami szólás is fűződik, s egyesek már 70-80 esztendősek is megvannak.” (Nagy O. 1975a: 320.)

Nagyon helytállónak érezzük Nagy Olga azon megjegyzését, amely szerint az igaztörténetek forgalmazására minden közösségben megvannak az alkalmak. „A széki közösségi életet illetően elég bátran elmondhatjuk: eleven tánc- és fonóközösségek: novembertől hamvazószerdáig a farsang, lakodalmak, ma is – sőt talán ma még látványosabban – szerepelnek életükben. A heti keddi piacnap is századok óta alkalom a falu közös dolgainak megbeszélésére, folklórtermésre. De ma már a népi valóság kutatói előtt az is köztudott, hogy a falusi ember számára a heti egyszeri, vasárnapi templomba járás is a közösségbe való bekapcsolódás, a közvélemény formálásának alkalma: a közösség itt beszél meg az eseményeket, a héten lejátszódott drámákat vagy a kirívó, nevetséges eseteket: kivel mi esett meg, és mi lett a következménye. Az új házások itt mutatkoznak be, s itt avatják a leányt az asszonyok, a legényt az emberek közösségébe az esküvő utáni első vasárnap. Keresztelő, lakodalom, virrasztás, temetés – ma is eleven alkalmi nemcsak az egyénnek a közösségbe való szívós begyökeresedésének, hanem sokáig tartó teremtője a mindig élő folklórnak.” (Nagy O. 1975a: 323.)

A mesemondás megjelenítése a szépirodalomban

Könyvében Wolf Lepenies a harmadik kultúrát képező társadalomtudományok, valamint a társadalomtudományi beszédmód születését követi nyomon. Alapgondolata, hogy a 19. század közepétől megjelenő szociológia versenyhelyzetbe kerül a szépirodalommal és a természettudományokkal, mert mindenikük magának követeli a modern civilizáció, az

ipari társadalom vezetésének, értelmezésének jogát, a magánélet doktrínájának kidolgozását. Az ellentmondás a közéletben meghatározó szerepet játszik – előbb Franciaországban, majd Angliában, végül Németországban (W. Lepenies 1990).

Több alkalommal is értekeztünk arról, hogy a szépirodalom a maga eszközeivel szintén arra vállalkozott, hogy a népi életforma tényeit megjelenítse (Keszeg V. 2001, 2001a, 2009).

A köztudatban olyan sztereotip kép él a meséről és a mesemondásról, amely távol áll a fentebb bemutatott gyakorlattól. E kép motívumai: a mesemondó ősz öreg nagypapa; a hallgatók az ámulva figyelő kisunokák; a mese egy varázslatos világba vezet át. Ezt a sztereotip képet találjuk meg Balázs Ferenc *Mesefolyam*ának intonáló fejezetében.⁶⁵

„Feri bácsi behívta a gyerekeket az udvarról, ahol vidáman játszadoztak. A gyerekek beszaladtak a szobába és körülvették Feri bácsit.

– Kijátszodtatok-e magatokat, gyerekek? – kérdezte Feri bácsi.

A gyerekek sohasem játszodják ki magukat, de néha elfáradnak.

– Mondjon mesét – felelte Évike, aki már tudta, mit akar mosolygós szemű bácsija.

Szívesen, szívesen. Elindul a mesefolyam. Kicsi forrás a mesefolyam kicsi korában. Ott születik szelíd domb alján, mohos fa tövében. Lombok védik az erős napfénytől; ki ne apadjon. Aztán neki indul: kis csörgedező szalag. Patakká nő; partot emel két oldalt magának. Rá virágokat hint. Ezervirágú rét kíváncsian nézi: merre szalad. Bólogat utána, izen vele a mélyebb völgyeknek. Aztán megnő, mint hajnalra az álom. Széttérül, mint könny a szempillán. Hatalmas hullámokat ringat, mint sok kicsi bölcsőt, amelyekben valaki szendereg. Abban a sok kis bölcsőben szendereg a mese. Gyertek, ébresszük föl a kicsi meséket.

Így beszélt Feri bácsi s a gyerekek tágranyílt szemekkel hallgatták.”

Makkai Sándor 1926-ban jelentette meg *Ördögszekér* című regényét. Az ecsedi várba nevelőszülőkhöz kerülő Báthory Annát Sári, a kis szolgáló lopja be az asszonyok esti összejövetelére. A református lelkész szerző a következőképpen konstruálja meg az eseményt.

„Öt-hat öregasszony is volt ott a búbos körül, rokkáikat pergetve. A konyhában szerkesztét vagy húsz fiatal leány dolgozott s legalább ugyanannyi kocsislegény, csatlós, pecér meg szolgálatban nem lévő katona lebzelt körülöttük. [...] A rokkák gyorsan surranó pergésébe monoton folyamként olvadt bele egy-egy fogatlan vénasszony együgyű tündérmeséje. Hallgatta, aki hallgatta, de a fiatalok csakhamar nyers tréfálkozásba kezdtek, s a homályosabb sarkokban sűrűn sikkantotta el magát egy-egy szolgáló.”

⁶⁵ Balázs Ferenc meséinek gyűjteménye 1922-ben jelent meg Szatmáron.

Történetmondás mindennapi beszédhelyzetekben⁶⁶

1970-ben jelent meg Sütő András *Anyám könnyű álmot ígér* „naplójegyzete”, a romániai magyar szociográfiai irodalom második hullámának termékeként. Az alábbiakban a szerző emlékei és élményei alapján megkonstruált regénynek a történetmondással kapcsolatos motívumait gyűjtjük össze, egy erdélyi mezőségi rurális közösség történetmondási stratégiáinak láttatása végett.

A regény egy mezőségi falu, a szülőfalu, Pusztakamarás hozzávetőlegesen az 1950–1970-es évek közé tehető életvilágát fogja át egy hazalátogatás kerettörténetében. A világháború ütötte sebek látszólag begyógyultak már. A magántulajdon kollektivizálása traumatizáló hatással járt. A faluban idegen emberek jelentek meg, idegen ideológiák ügynökeként. Közülük kik továbbálltak, kik maradtak, ki ellenőrzést, ki hatalmat gyakorolva. A föld szeretetének gyakorolhatatlansága, a földművelésre vonatkozó tudás és tapasztalat mint tőke elavulása miatt egy egész generáció rebtent ki a faluból. Ki gyárba, ki bányába, ki értelmiségi pályára. A közelmúlt élményeket, traumákat halmozott fel. Új életstratégiákat kellett keresni és alkalmazni, amelyek eredményességét hosszú távon senki nem garantálta. Emiatt az életpályák differenciálódtak, individualizálódtak. A helyben maradottakat és az elköltözötteket, a falut és múltját egyetlen intézmény tartotta össze: az emlékezés, a kommunikáció.

Az intonáló epizód a méhek tavaszi kirajzása, a látogatástörténet utolsó epizódja pedig a szerzőt a fővárosba szólító szilveszteri telefonüzenet. A szerző ebbe a keretbe illeszti be az ezermester, kulákká tett édesapa kálváriáját, a nagypapa temetését, az Andrásnapozást, a halottak napi temetőlátogatást, a kényszerű kollektivizálást, az inkompetens hatalom térfoglalását. „Mint egy árnyékból szótt vigyori ördög, ott ül közöttünk a MEGTÖRTÉNT” – állapítja meg a szerző. Az egész könyv ennek a múltnak a rekonstruálása, a múltba való beavatódás, a megtörténtről őrzött emlékek narratív formába öntése. Az emlékezés, a történetmondás strukturális része a mindennapoknak, az emberi kapcsolatoknak, de az individuális létezésnek is. „Az égvilágon mindenről szó esik, de semminek sem jutunk a végére” – mondja a szerző. A történetmondás ismétlődő, kiemelt alkalmai 1. a nap kezdete és zárása, 2. az együttléti alkalmak (találkozások, látogatások), ezen belül 3. a névnap, 4. a szertartásos együttlétek, mint a halottvirrasztás, a temetés és a halotti tor, 5. a halottak napi temetőlátogatás, 6. a karácsony köszöntése, 7. a hatalom szervezte beszédesemény, a közgyűlés.

A narratív viselkedés alapvető formája a regény alaphelyzetéből fakad. A narrátor, az író (hosszas) távollét után hazalátogat. Szüleiével, rokonaival, ismerőseivel találkozva felidézi a távozása óta a faluban történt változásokat (kollektivizálás, modernizálódás),

⁶⁶ Megjelent a Péntek János nyelvészprofesszort köszöntő kötetben: KESZEG Vilmos: A történetmondás funkciói egy közösség életében. In: BENŐ Attila – FAZAKAS Emese – SZILÁGYI N. Sándor (szerk.): *Nyelvek és nyelvváltozatok*. 1. (Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai.) Szabó T. Attila Nyelvi Intézet, Kolozsvár, 2007, 436–454.

biografikus eseményeket (betegségek, halálesetek, munkaszolgálat, kulákosítás). S bár a megfigyelés, a kikérdezés mint szociográfiai eljárás írói szándékokat követ, a regényvilág megkreált motívumaként érvényesül, valójában az életvilág reális helyzetére épül rá. (Mondhatni, a szerző az életvilág megszokott helyzeteket aknázza ki a tájékozódás végett, a történeteket a meglévő beszédhelyzetekbe illeszti bele.) A történetmondás cselekvési formaként rendre 1. akaratlan emlékezés, 2. önigazolás/felelősségrevonás, 3. tájékoztatás/iniciáció, 4. az események értelmezése, 5. szórakoztatás.

Ebben a világban (is) a nap a friss hírek, valamint a várható események áttekintésével, a *tegnap lezárásával*, a *mai nap megnyitásával* kezdődik. A regényben az anya, általában az asszony az, aki reggeli feladatként megszólítja az ismerősöket, szomszédokat, információkat ad és gyűjt, megfigyeléseket tesz, emberekkel beszélget, tájékozódik környezetében. Előkészíti a kezdődő napot, hozzákapcsolja az előzőhöz. „Ami tegnap történt, annak a folytatását hozza a kora reggeli hírek kosarában.” Egy más alkalommal, egy lakodalom napján „az asszonyok, akik mindent tudnak egymásról, hajnalban összesúgtak és megállapították, hogy a menyasszony állapotos, amiből nagy céccó leszén.”

Egy-egy témává vált esemény képes az egész falut felvillanyozni, működésbe hozni a kapcsolatrendszeret, színvallásra, pártoskodásra ösztönözni a közösséget. A beszélgetések szó szót hoz elve teszi lehetővé az aktualitások áttekintését, a tájékozódást, a helyi hírek, az aktualitások, a bizsergető szenzációk népszerűsítését. Az apa meséli el a szombattelki esetet, aholis lakodalmat ültek, s a legények dróttal elköttették az utat. Egy motorbiciklista belerohant, elvágta a nyakát. A hétévi fogságból hazakerülő M. bácsi utcai vonulása lépésről lépésre görgeti magával a hírt. „Az utca két oldalán ajtók nyílnak, nyikorognak. Dehogynak: valósággal kukorékolnak. Ezek az ajtók is! Mint a kakasok. Mikor az egyik rázendít, a többi mind követi és ugyanúgy, ha baj van: egyszerre hallgatnak el. Gyűl a nép, ki szót váltani, örvendezni, uramistenezni, ki csak bámészkodni, keresztet vetni a halál és feltámadás láttán.” „A történetét ezerszer hallottam. Felesége, lánya, fia, unokája mesélte ezernyi változatban. Egy-egy apró vonást rajzolt mindahány az igazság arcára, melyet a reáhullott könnyek miatt mai napig sem ismerek.” A történetek mondása jelent termel, viszonyokat és konszenzusokat, az események megítélésének, a múltra való rálátás pozícióját. „A beszélgetés lassanként kötetlenebbé válik; erőltetett vidámsággal lapátoljuk a jelent a múltra.”

A történetek a beszélői szerepek érvényesítése által folyamatosan termelik és nyilvánítják ki a *közösségi hierarchiát*. Egyik ilyen epizód a krumplitermést, a földet fenyegető koloradó-veszély előkészítése, lefolyása. A veszéllyel kapcsolatosan városról érkeznek az első információk. A közvetítők a felsőbb szervek, a gazdasz-mérnökök, a tanítók, a népnevelők. A diskurzus helyszínei a tanácsiroda, az iskola, majd innen kigyűrűzik az utcára, a családi élettérbe, s hol réműletet, pánikot, hol pedig derűtséget kelt. A regényben megörökített beszédesemények, kommunikációs hálók és beszédmódok a hagyományos közösségmodell szerkezetét, működését és tekintélyét bizonyítják. Miközben a faluba egy új, hatalmat gyakorló intézmény települt be, a közvéleményt forgalmazó kommunikáció az intézményt megkerülve, s ezáltal azt mindegyre marginalizálva, sőt tekintélyét

támadva zajlik. A közösség az intézmény ellenében szolidarizálva szervezi újra önmagát, reszocializálja a kulákoknak kinevezetteket, a börtönt megjártaikat, a rendszerváltozás zátonyra futott áldozatait.

N. R.-t udvarlója elcsábította, s elhagyta. Szerelemgyermeke született. Története „regényre való esemény”. Az eset nem egyedi, a faluban többen is megestek. Egyik áldozatot a jegyző csábította el, a nászéjszakán derült ki tisztátalansága. A vőlegény elűzte a háztól. A jegyző a botrány elől Kolozsvárra menekült. Az esetnek híre ment. A lakodalomnak „néhány napig zengett még a híre; más falubéli rokonok és vándorok számára valamivel hosszabb ideig, miként a csataterek híre.” N. R.-nél tett látogatáskor számba veszik a hasonló sorsúakat. Az anya a sorstársak felsorolásával vigasztalja lányát.

B. barátja börtönben töltött néhány hónapot. A vállalat raktárnokaként ő osztogatta a subákat a baktereknek, azok az ő leltárában szerepeltek. Egyik bakter a subával nem számolt el, s ezért B.-t a közvagyon megkárosítása miatt börtönbe zárták. Szabadulása után el kell költöznie a faluból, hogy szabaduljon az őt folytonosan követő történettől.

A repertórium egyik legvádlobb eseménye a szőlőültetés története. 1954-ben a művelhetetlen Oldalt szétosztották azoknak, akik a terület rehabilitálása után szőlőt kívántak telepíteni. A vállalkozók a földet megtisztították, művelték. Mikor a szőlő termőre fordult, a központ elsajnálja és elveszi tőlük.

A magántulajdon sajtó hiányát mondja el a következő történet.

A narrátor tanyán lakó nagybátyját megy meglátogatni. A határon áthaladva a szőlőt, a kis parcellákat, az egykori magántulajdont látja. Erről jut eszébe az az eset, amikor közvetlenül a kollektivizálás után szüretre került sor, s az egyik szőlősgazda a terméssel teli szekérral szórakozottan a maga háza előtt állt meg.

„– Minek hoztad ezt ide? – meredt rá a felesége.

– Hát nincs szüret?

– Szüret van, de az eszed is megháborodott.

– Jól mondd, bizony! – legyintett az ember magához térve. – Egy kicsit elgondolkoztam.

Az asszony könnyeit törülve nevetett. Azután sietett a szomszédba elmesélni, hogy mily kacagni való dolgot művelt az ura. A szomszédok is mulattak rajta.”

Az egyén a róla forgalomban lévő történetek alapján lesz a közösség tagjává. A történet az egyén *narratív identitását* teremti meg és hordozza. A közösség az egyént története alapján szocializálja, rehabilitálja, ítéli meg. A meglátogatott nagypapa a harminc unokája közül nehezen azonosítja be a narrátort. Ezért mindeniket valamilyen emlékezetes tette alapján, a családtörténeti narratíva szereplőjeként tartja számon. Egyiket arról, hogy egy korsót tört el, a másikat arról, hogy cserepet vert le a háztetőről. „Ki tudná megmondani, mivel miként vetett számot, s az emberi világnak miféle összességét végezte el, hogy immár nem nevünk és arcunk, hanem a tetteink alapján tart számon bennünket.” A falu maga is narratív repertoárba szervezi a közösség tagjainak történetét. A topográfiai mítoszok a lokális emlékezetet élesztik. „A történelem, bármennyire is a tömegek műve, egy-egy kiemelkedő személyiség karján sétál be az emlékezet házába. Nagy Sándor kora,

Napóleon vagy ki tudja hányadik Lajos kora – mondjuk. Ilyenformán nemcsak a népek, hanem a kisdud közösségek, falvak, tanyak is odaajándékoznak egy-egy korszakot kiemelkedő gabonabegyűjtőknek, egyházfiaknak vagy épp tanácselnököknek. Így született Kamaráson Téglás János, Czinczér Mihály a Máriáé, Iuon a Katié korszaka. Valaminő tettéről mindahány emlékezetes. Egyik kutat ásott, másik fűzfát ültetett, a harmadik egyszerűen egy követ hengerített odébb, amiben megbotlottak az öregasszonyok. Az elmozdított kőért is hálásak neki, megőrzik a jótevő nevét.” A két ünnep között, aktualitásánál fogva számba veszik a verekedéseket. A nagyapánál tett látogatás alkalmat szolgáltat az elköltözöttek, elhunytak áttekintésére. „Fölsorolják, kit vitt el a halál az elmúlt esztendőkből; kihez járt egészen közel, hogy váratlanul máshoz forduljon; kit kerülgettet indokoltan vagy felháborító értelmetlenséggel; ott a nyoma reggelenként a friss havon az ablak alatt s lila foltokban a beteg torkán egy-egy fulladásos roham következtében. Van, akiből csak egy darabot vitt el, fél karját, lábát, beszélőkéességét, másnak csupán a kedvét.”

Egy jogfosztott báró látogatása nyomán elhangzó történetek az urak, a nemesek, az arisztokraták fölötti történelmi ítéletet mondják ki. „Nagyapám a szomszédban lakó napszamos-társával, Pestean bácsival éjfélelég versenyzett pipaszó mellett, hogy melyik tud többet és nagyobbat mondani az urak bolondságairól. Anyám leánykorában Sz. F. tekintetes úrnál szolgált, apám ugyanabban az uradalomban volt gépész. Emlékeik bugyrát ilyenkor ők is kibontották. Történeteik végén megújuló sorozatban dörrent a nevetés, hogy rezegtek belé az ablakok. [...] Ehhez persze a vályogház négy fala kellett s a távolság védelme. Mert ahogy élő mivoltában és ütszóközben valamelyik méltóságos megjelent, sapkák és kalapok érthető serénységgel repültek le a kopac fejekről, s kaptuk elé fürgén a füstölőinket is.” A festményt kereső báró látogatása ürügyet szolgáltat sorsuk áttekintésére. Az apa „elősorolja, melyik hol tartózkodik, milyen szakmát űz, melyiknek halt meg anyósa, felesége, hogy szolgál az egészsége.”

Egy zaklatott korszak (vélt) határán túl a *kibeszélés lehetősége, a megértő meghallgatás* terápiaaként működik és hat. Az apa egyik megaláztatásáról nem szívesen beszél: „úgy ragaszkodik hozzá, hogy nem beszél róla. A legsajgóbbak az elnémított emlékek; amikor majd föloldódnak a fecsegésben, bizonyos, hogy velük együtt elmúlt a sajtó is.”

A családi együttlétek a találkozások alkalmával a személyes történetek folytatására, a biográfiai narratívumok ismételt előadására kerül sor. Az apa ebben a keretben idézi fel gyermekkorának emlékeit. Vadrucák tojását gyűjtötte össze, kotlóval kiköltette, felnevelte. Ősszel azonban a vadmadarak természete szerint szárnyra kaptak, cserbenhagyva gondviselőjüket. Az édesapa kálváriája a család és a rokonság közös történetévé, morális tőkéjévé vált. Ezúttal az András napra összegyülekezett rokonság éli meg a történetmondás közös élményét. Bár mindenki ismeri a történet minden apró mozzanatát, a történet főszereplőjét kérlelik a történet előadására. Együtt válogatják ki a legtalálhatóbb szavakat. A csattanónak szánt igazság kimondásának privilégiumát rendre különböző kompetenciák figyelembe vételével osztják ki. „Mint a világháborús mesét: újra és újra elmondatták; apám balladája közkezen csiszolódik és tömörül. Egy-egy fordulatánál már beleszólnak, a kifejejtett jelzőt a helyére teszik. Már kollektív alkotás, mint akármelyik Állj be Berci

katonának. Kérlelik: mondja el. Legyint: az már nem érdekes. De mondja csak. Tanulmányképpen az íróknak. [...] Mint hajdan a kis csupor mézet, a kötény sarkával fényesre törölt almát, kínálják felém a kinnal vásárolt történetet.” Az apa egy unokatestvére segítségével cséplőszekrényt vásárolt. Egy hektár és hatvan ár földje, valamint a cséplőgép miatt kuláknak teszik meg. A becsületben megöszült szülőket kiköltöztetik a házból, az udvaron lévő deszkaépületbe, hogy az épületbe az új rendszer agitátora költözzék. A történet folytatását az András napozásra összegyűlt rokonság keretében idézik fel. Az apát, aki uradalmi gépezésként lett a gépek szerelmese, az ügy lezárása végett Nagysármásra hívták. Itt derült ki, hogy a cséplőgépet pénz ellenében államosíthatják: 16 lejt adtak érte, 15 évi munka gyümölcséért. Amire az apa azonnal egy liter bort vásárolt, s azt egy falubeli-jével megitta. A történet utolsó epizódja a házukba beköltöztetett propagandistával való találkozása. A történet előadása a rítusok forgatókönyvéhez illeszkedik, stratégiát követ, szerepeket hoz működésbe, identitást és közösséget formál.

„– Hanem azt meséld el, amikor azzal a sofőrrel találkoztál! – biztatják apámat.

Nem kell már kérlelni. Megdörzsöli frissen a tarkóját, még szivarra is rágyújt, ami ritka szokása.

– Valami dolgom akadt a tanyán, traktort, cséplőgépet javítottam, már nem emlékszem, mikor elindultam hazulról. Ott áll egy teherautó az országút mentén. Báméskodik a sok nép körülötte. Kínlódik és izzad a sofőr, látom, nem ért a motorhoz. Boldogtalankodik, fogalma sincs, mit mozgasson. Az emberek messziről kiáltják: jöjjön, András bácsi, tapogassa ki a betegségét. Az ember nem szívesen elegendik a más munkájába, így hát csak nézelődtem magam is, de mindjárt észrevettem, hogy a motor le van fulladva. Csurgott a benzin a karburátorból.

– S nem látta a csótány! – kacag az öcsém, aki maga is motorszakértő.

– Nem látta! Éppen ez az, hogy nem látta! – mondja Feri bátyám, s bár ismeri a történet végét, úgy hallgatja, tátott szájjal, mintha most hallaná először.

– No, mondd csak! Mondd!

Csak épp harsonát nem adnak a kezébe. De a tekintetükkel láthatatlan dobogóra emelik őt. Nem eszik, nem iszik senki. Virágvasárnapi a hangulat. Csupa virágdobáló tekintet repdes az ember felé, akinek dolga akadt a tanyán és elindult hazulról az országút irányába. Ama ritka pillanatok éljük, amikor a költői igazságtéves a fabulákból az életbe költözik. Úgy sejtem, a rókát látjuk mindjárt, akinek lompos farka befagyott a jégbe. Legalábbis ilyesféle gyönyör ül ki az arcokra. Jóska bátyám egészen fiatalos így a diadalmas mosolyával és a hatvanöt esztendejével. Jóska öcsém mindjárt elpukkasztja a csattanót, úgy feszül a kacagástól. Leintik.

– Hallgass már!

S mondja apám az áhítatos csöndben:

– Uram, adjon egy tizenhatos kulcsot. Nem tudja, milyen a tizenhatos kulcs?

– Ahhoz már ész kell! – hangzik az ítélet.

– Ne szólj bele! Mondjad!

– Tizenhatos helyett huszonnégyest adott.

Harsány kacagás. Bolond Istóknak szól ez, aki a lakodalmat temetéssel téveszti össze.

– Hol a szerszámos láda? Kiválogatom a kulcsot.

– Neked elég egy pillantás! A szerszám a kezed alá ugrik.

Feri bátyámat is lepíszszegik. Ne dicsérje most apámat. A történet végét akarja mindenki hallani. Minél hamarabb és minél hatásosabban. Úgy, ahogy kivétel nélkül valahányan már ismerik. A türelmetlenség titka a jelek szerint nem lehet más, mint a százszor látott színpadi műveké, amikor is a szerző észrevétlenül lopott át bennünket egy Othello, egy Bánk bán bőrébe, s a tudott és várt fordulat újra meg újra a váratlanság erejével hat ránk. A történes, melyet most átélünk, ha nem is maga az igazság, legalább hasonlít az igazsághoz. A csipetnyi hasonlóság ilyenformán valóságos aranyásós izgalmat kelt. Többen felugrálnak az asztaltól, karjukat a mennyezet felé lódítják:

– Hallgasd tovább!

Hallgatom.

– Kérdelem tőle: a gyújtást megvizsgálta-e? Nem tudja, hol kell kezdeni. Az akkumulátornál természetesen. A forrásnál.

– Minden bajnak először a forrását kell felfedezni! – bölcsködik valamelyik unokaöcsém, és úgy tekint rám, hogy vajon egyetértek-e vele.

– Mondom neki, hogy tanuljon: végig kell tapogatóznunk a vonalon, vagyis: akkumulátor, gyújtótekerecs, delko, gyertya, végállomás a robbanókamrában. A gyújtással nem volt baj. Lássuk a karburátort. Le van fulladva. Kieresztem a fölös benzint, s mondom: indítson, szívató nélkül, nagyon kevés gázzal. Beugrik szépen a motor. Mehet, uram, isten segítse. Akkor a megszorult és megkönnyebbült ember reám néz. De csak egy pillanatig. Mikor kezét fogtunk a földre esett a tekintete.

– A lábadohoz, mert ott a helye! – szögezi le fagyos szigorral a sógor.

Csend. A hallgatóság kaján tekintetének gyűrűjében állok, értetlenül. Mi történt valójában?

Mindenki hálás apámnak, hogy ily modern véget kerített az elbeszélésnek. Hogy egyrészt rám bízta, találjak olyan értelmet neki, amelyet éppen akarok, másrészt a divatja múlt epikai csattanót nekik hagyta meg, hogy örvendezzenek a kimondásával. Hárman is felém fordulnak:

– Tudod, ki volt az az ember? Van fogalmad arról? Nem, ne te mondd meg! – buzgólkodnak egymás között. – Én akarom megmondani! Jóska mondja! Feri bácsi mondja! Ő maga mondja! Ne szóljatok annyian egyszerre! Mihály mondja: ő tudja ezt a legjobban mondani. Mihály! Töltsetek a poharakba! Húzzátok feljebb a lámpát! Nagyobb világosságot! Hallgass, Mihály! András mondja! Véle történt, ő mondja!

Végül mégis Feri bácsi kap szót. Összekulcsolja a kezét, mintha záróimát kellene mondania. Beszívja az alsó ajakát, fölrántja gyér szemöldökét, és bólogatva ejti a szavakat:

– Az az ember, fiam, nem volt más, hanem éppen az az ember, aki apádat kirakta a házból.

– Azt a betyár mindenségit! – hördül föl Gergely a térdét csapkodva. – Én már hetedszer hallom ezt, de nem gondoltam volna, hogy éppen ő legyen! Ez aztán nagy

pofoncsapás volt neki. A kezére bíznak valamit, és nem ért hozzá. Húzd rá cigány! Megbűnhődött.

Csodálkoznak, cöccögnek, kacagnak, fütyöntenek, s én tudom, hogy ezt a csipetnyi örömet legközelebb újra kell élnem velük; valahányszor vigalmi szándékkal egybegyülekezünk mindig elmondják majd, s megbántom őket – hisz nem osztozom a diadalukban –, ha nem csapkodom a térdem és nem csodálkozom; azt a betyár mindenségit!”

A történetmondás különböző *szándékoknak, céloknak* rendelődik alá. A biografikus történetek olykor az *ítélkezés tárgyai*. A biografikus narratívumok megszerkesztésével történik meg a megeseettek, a börtönt megjártak reszocializálása. Pártalapszervezeti gyűlésen H. ügyét tárgyalják, aki sajtót lopott. A vádlott a maga perspektíváját érvényesítve, a felmentést remélve számol be a történekről. Történetét élénk érdeklődés követi. Barátai igyekeznek kedvezően kibővíteni a narratívumot. „H. kifejti, hogy a lopás, amivel megvádolták, valójában félreértés. Leírja részletesen a helyszínt, a cselekményt. Egyik kezében cigaretta volt, a másikban a botja. Tüzet kért az öregembertől. A cigarettát a másik cigarettához közelítő mozdulat folytán a botja meglendülhetett, amitől az öreg megijedt, és a sajtót elejtve, futásnak eredet. H. azonban arra számított, hogy az öregnek elmúlik az ijedelme, és visszatér a sajtó után.”

A gyűlésen „H. vérszemet kap, és lemondja az életrajzát, a lehető legkomorábbra színezve. Elésorolja az osztályharc korszakában szerzett érdemeit. Többen is közbekiáltanak, hogy ezzel ne dicsekedjék. Valaki föláll, és hosszadalmasan ecseteli H. akkori tevékenységét. Valóban annyit gyalogolt, futkározott, hogy esténként a felesége vizes borogatót rakott a lábára.”

Az analóg történetek elmondása egy helyzet hangulatának megteremtését szolgálja (a halálesetek áttekintése a virrasztóban, a megeseett lányok áttekintése). Egy alkalommal az apa búzaforgató gépet készített. Az újításért ötszáz lejt kapott. Az elszontyolodott apát fia „híres feltalálók és tudósok sorsát ecsetelve vigasztalja.” Így hangzik el a távcső, a gőzhajó, a repülő feltalálásának, a vérkeringés felfedezésének története. Mindenik történet az újítók megnemértését hangsúlyozza ki.

A nagyapával beszélgető narrátor kétségbe vonja Isten igazságszolgáltatását. A felháborodott nagyapa példázatot mond arról, hogy az ördög hatalmába keríti az embert. „Mesét is mond, hogy a bűnömet felfogjam” – azonosítja be a szerző a mesemondói szándékot.

A karácsonyi kántálás Krisztus születése tudtul adásának, az eseményről való megemlékezés szertartásos *alkalma*. Az évről évre ismétlődő szertartást szociális igény tartja életben. A zárt közösség ez alkalommal szertartásosan nyilvánítja ki a rokoni kapcsolatokat, veszi számba egyedeit, egyedei tehetségét, képességét. A karácsony esti kántálás izgalmas epizódja a még láthatatlan énekesek azonosítása, hangjuk, viselkedésük, tehetségük alapján. Ugyanakkor az ünnepköszöntés lehetőséget nyújt az ismerkedésre, a gyerekek, fiatalok számbavételére. „Apám is kántálni ment a presbiterekkel. Anyám otthon tartott szolgálatot. – »Szabad köszönteni?« – »Szabad, szabad!« – ismételte gyermeki örömmel. Le-lehunyta a szemét, próbálta kitalálni hang, vétség, ének szerint a vendégek

személyét. »Ez Juli, ez Feri, Gergi, Verona, Ilona! Újra látjuk egymást!« – A gyerekeknek és a cigányoknak kiosztott egy zsáknyi perecet. Jóízűen kacagott a tréfás köszöntőkön. – »Mondd még egyszer!« – »Hallgasd!« – intett felém. Rokoni, baráti, ismeretségi szálakat bogozott újra. – »Ezt a fiúcskát ismered? A Jónás fia! Hát azt a szép lányt? A Mihályé! Öleld meg bátyádat! Istenem, be szépen nőttek! Istenem, hogy múlik az idő!«»

Hasonló következtetésre jut a halottak napi temetőlátogatás bemutatása. A nap lehetőségét biztosít a halottak és az élők számbavételére, a szétszóródott családtagok, rokonság találkozására, beszélgetésére. Az alkalom ünnepélyes. „Anyám karján egy csokor fehér őszirózsa, öcsém hóna alatt egy csomag fehér gyertya. Hangos és derűs a beszélgetésünk. Mintha lakodalomba mennénk. Tömegek hullámanak a román és a magyar temető felé. Két kicsi város ég most a falu két dombján. Kamaszok viháncolnak, lányok kuncognak a sötétben. Gyerekek farsangi maszknak kiképzett sárga tökök szorongatnak a hónuk alatt. Abba égő gyertyát helyeznek, és halálosít játszanak, ijesztgetik az öregasszonyokat.” Egy üveg bor egy sír köré gyűjti össze a rokonságot. Egyikük megjegyzése: „Vedd el az emberektől a megemlékezés jogát, s már kettébe is vágtd” az embereket.

A halottvirrasztás „bevett szokás szerint ez az öregek – évtársak, katonacimborák – dolga. A háziak a halál becsapódási helyéről egy éjszakára szerteszélednek idegen ágyakba. Menekítik a gyerekeket, az életben maradt aggodat; saját iszonyatukat a kihűlt tetem közeléből. Edzett kártyások ülik körül az asztalt, és verik a blattot reggelig. Az elhunytól lehetőleg tréfás történeteket mesélnek, s ősi fondorlatokkal egymást ugratják, hogy távol tartsák a sírást maguktól.” A toron „az első félórán még nagyapám körül csapong a beszéd. Két mellehúsa, cubákja között újra elésoroljuk az erényeit és hibáit. Az utóbbiakat csak módjával. Történeteket mesélünk róla; sokféle megnyilatkozása most nyeri el az értelmét, amidőn már nem szólhat közbe semmilyen ellenvéleménnyel.”

Ugyanilyen alkalomnak minősül a szüret. A parányivá zsugorodott, talpalatnyi magántulajdon, a közös munka illúziója a szétszóródott család találkozására nyújt lehetőséget. „Néhány tő szőlő s egy barackfa képes összegyűjteni bennünket.”

Az új életforma és életvitel a hagyományos együttléti alkalmak ellen munkál.

A rádió mint civilizatorikus eszköz szintén a lokális, a biografikus tudás ellenében munkál. „A konyhaszekrény tetején zenél, beszél, híreket mond, és átveszi zajongásával az uralmat, vége a csendes emlékezésnek, a világháborús történeteknek, a tartalmas, hosszú hallgatásoknak.”

A folyamatos történetmondás létrehozza, megerősíti, újraszervezi a társadalom kohézióját, kapcsolathálóját, hierarchiáját. A bemutatott falusi társadalom olyan primércsoport, ahol a kommunikációs folyamatok közvetlen fizikai kontaktus keretében zajlanak le, s a résztvevők számára egyidejűleg közös tapasztalatokat és élményeket nyújtanak. Ez a közösség típus megelőzi a média, a tömegkultúra által létrehozott, homogenizált, a személyes kapcsolatokat, az egymásról való tudást mellőző elvont közösséget. Ebben a keretben egyidőben, összekapcsolódva válnak láthatókká a különböző, biológiai, szociális és kulturális szerepek, kapcsolatok és hierarchiák.

A hagyományos narratívumok kutatása, akárcsak a műalkotások értelmezése a történetmondást kiemelkedő, izolált, speciális eseményként fogta fel. A pusztakamarási példák arról győznek meg, hogy a történetmondás alapja egyik oldalon a narratív készség, másik oldalon a beszédhelyzet. Az események történetté való alakítása, a történet (fel)használása folyamatos, egyaránt megtalálható a ritualizált helyzetekben (temetés, világitás, karácsony) és a mindennapi életben. A *mindennapi élet* olyan közeg, amelyben a tapasztalatok alapján emberi aktivitások és kapcsolatok zajlanak le. A mindennapi életben a történetmondás aktuális igényeket, szándékokat követ, s épp ezért tudatos stratégiához igazodik.

A pusztakamarási életvilágban folyamatosan történik az események, az élmények narrativizálása, a narratívumok szociális térben való forgalmazása. Ennek a folyamatnak legalább két aspektusát kell különválasztani. Az események narratív formában való megjelenítése a jelentéstulajdonítás egyik formája. A jelentés szabályozásnak elmélete (W. Barnett Pearce és Vernon E. Cronen) szerint az *átélt történet* életünk mások életével való összhangba hozása, az elmesélt történet pedig a jelentéstulajdonítás eszköze (ismerteti E. Griffin 2001: 65–71). A történet alakítása, kerekítése és újraszerkesztése a jelentések árnyalatait hozza létre. Másodsor, a történetek forgalmazása az élmények, tapasztalatok és jelentések megosztását jelenti, a társadalmi környezet teremtésével és manipulálásával egyenértékű. A vallomás, az elhallgatás és a félrevezetés ugyanazon történetet más-más használatnak veti alá. Az események történetben való kommunikálása az idegenség-víszonyt eliminálja, a közös tudásba való bevonást, a titok-helyzet megszüntetését végzi el.

Stanley Fish irodalomkritikus *interpretív közösségnek* nevezte az azonos értelmezési horizonttal rendelkező társadalmat. Fish nyomán Sz. Kristóf Ildikó interpretív tőkéről beszél. Értelmezése szerint ez a tudás szituációhoz kötött, az adott interakcióban megfelelőnek tartott verbális és nonverbális viselkedésre vonatkozó tudás, amit egy interpretív közösség a szocializálódás folyamata alatt halmoz fel (Sz. Kristóf I. 1998: 67), s amely a helyzetek és történetek azonos vagy hasonló megítélését teszi lehetővé. A fogalom nagyon közel áll a *beleértési tartományhoz*, ahhoz a közösségi tudáshoz, amely egy eseményhez vagy történethez a beszédhelyzet ismeretében rendel hozzá egy jelentést. A beleértési tartomány a megnyilatkozás számára „mögöttes tartalom”, „a jelentésállomány nélkülözhetetlen alkotórésze” (M. M. Bahtyin 1985: 17–20).

A narratívum, az események epikus formában való feldolgozása a múlt emlékezetben tartását, felidézhetőségét teszi lehetővé, azaz *emlékezeti alakzat* szerepét tölti be. Jan Assmann meghatározása szerint az emlékezési alakzatok 1. konkrét időhöz és helyhez, 2. meghatározott csoporthoz kötődnek, 3. rekonstitutív jellegűek (J. Assmann 1999: 35–43.). A múlt emlékezetben tartása a faluközösség, szűkebben a család tagjainak elődeikkel szembeni morális kötelezettsége. Ezért szólítja fel írófiát az édesanya a könyv megírására, s a történelmi traumák feloldása történik meg az ideológia kalandorai fölötti ítélkezésben. S a már korábban említett ritualizált és mindennapi beszédhelyzetek, amelyekben a családi és a helyi múlt folyamatosan újratermelődik, az emlékezetnek azt a társadalmi keretét alkotják, amely intézményszerűen hozza létre az identitást (M. Halbwachs 1925: 191–198.), s ezzel együtt az emlékezetközösséget.

Következtetések

Elemzésünkkel a következőket kívántuk bizonyítani:

1. a mesemondás beszélőközösséget hoz létre, amely egy lokális társadalom viszonyait, kapcsolatit újraszervezi; a mesemondást felvállaló személyek kulturális szerepet öltenek magukra, s viselkedésüket, kapcsolatrendszerüket, presztízisüket ez a szerep, a szerepnek való megfelelés határozza meg; a mesehallgatás szintén szerephez kötött szabályok alapján történik (jogok, elvárások, lehetőségek);

2. a szöveghagyomány egy sajátos beleértési tartományt aktivizál; ez a beleértési tartomány a társadalomra (elődök, kortársak, élethelyzetek) vonatkozó tudásból szerveződik; a beleértési tartomány a mesemondás eseményén belül válik explicitté;

3. a mesemondásnak meghatározott alkalmi voltak; az alkalmak összetevői: a mesemondás helye, időpontja, időtartama; a mesemondás ezekben a helyzetekben konkrét funkciót töltött be;

4. a mesemondás beépül a mesemondó biográfiájába;

5. a mesemondás sajátos társadalmi viszonyt (hierarchiát) érvényesít;

6. a mesemondás mint esemény sajátos foratókönyvhöz igazodik; a mesemondás ki egészül a hozzá fűzött értelmezéssel;

7. a mese sajátos eszközeivel reflektál a valóságra;

8. a mindennapi történetmondás a lokális társadalom szerkezetét és eseményeit, életvilágát teszi láthatóvá, közös tudást hoz létre, társadalmi kohéziót teremt.

